

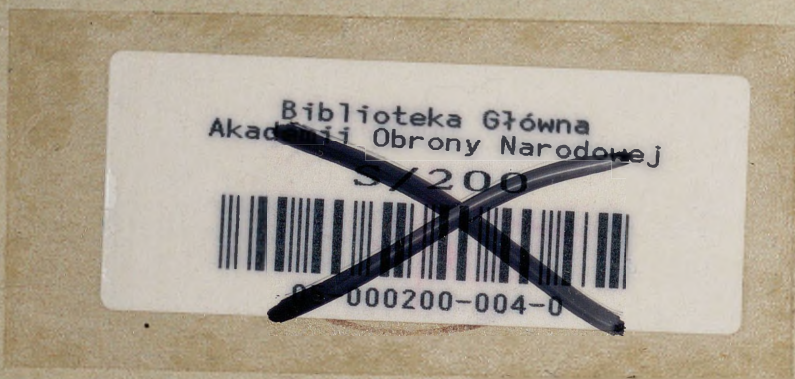
AKADEMIA SZTABU GENERALNEGO
im. gen. broni K. Swierczewskiego

KATEDRA Nr 11

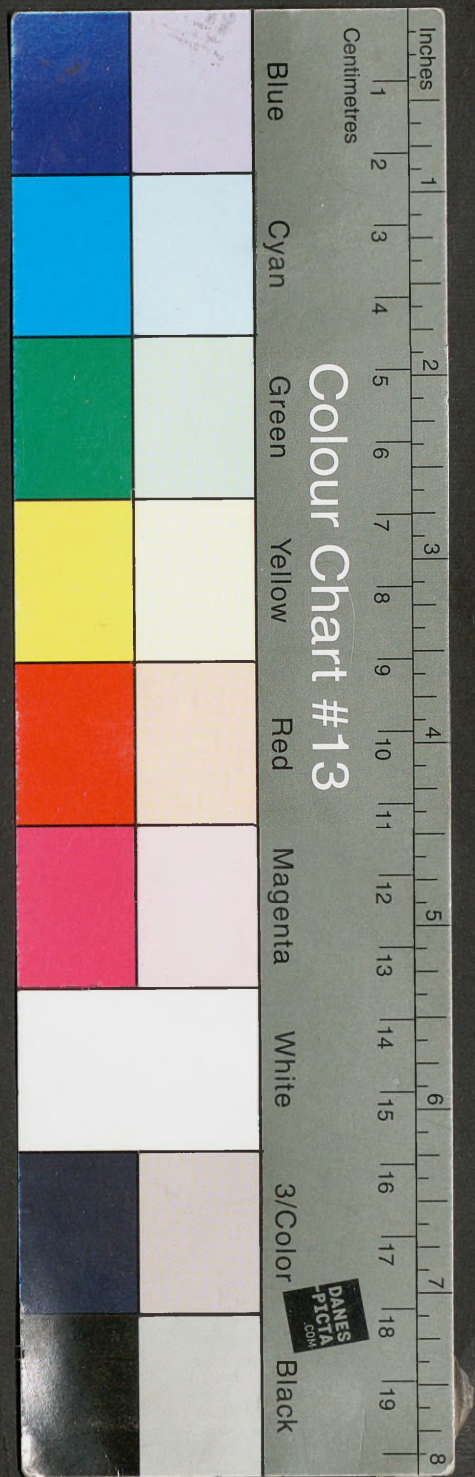
Egz. Nr 51

mjr dypl. RAŻNIKIEWICZ

Temat. PODSTAWOWE PROBLEMY TEORETYCZNEJ
MYŚLI WOJSKOWEJ W POLSCE
W CZASACH ODRODZENIA (XVI w.)

60602
1958

AKADEMIA SZTABU GENERALNEGO
im. gen. broni K. Swierczewskiego

KATEDRA Nr 11

Egz. Nr.....51

mjr dypl. RAŻNIKIEWICZ

**Temat. PODSTAWOWE PROBLEMY TEORETYCZNEJ
MYŚLI WOJSKOWEJ W POLSCE
W CZASACH ODRODZENIA (XVI w.)**

Biblioteka Główna
Akademii Obrony Narodowej
57200
000200-004-0

60602

1958

AKADEMIA SZTABU GENERALNEGO
im. gen. broni K. Swierczewskiego

KATEDRA Nr 11

ZATWIERDZAM
SZEF KATEDRY Nr 11

STAPOR - płk dypl.

51

mjr dypl. RAZNIKIEWICZ Zbigniew

PODSTAWOWE PROBLEMY TEORETYCZNEJ MYSLI WOJSKOWEJ

W POLSCE W CZASACH ODRODZENIA /XVI w./

REMBERTOW

GRUDZIEŃ

1958 r.

Temat: Podstawowe problemy rozwoju teoretycznej myśli
wojskowej w Polsce w czasach Odrodzenia /XVI
wiek/.

Treść:

Wstęp.

- I. Ekonomiczno-społeczne i wojskowe tło rozwoju teoretycznej myśli wojskowej w Polsce w XVI wieku.
 - II. Ważniejsze prace teoretyczno-wojskowe pisarzy polskich w czasach Odrodzenia.
 1. Stanisław Łaski "Księgi o gotowości wojennej".
 2. Andrzej Frycz-Modrzewski: "O poprawie Rzeczypospolitej".
 3. Jan Tarnowski: "Rada sprawy wojennej".
 4. Marcin Bielski: "Sprawa rycerska".
 5. Stanisław Sarnicki: "Księgi hetmańskie".
 6. Jan Zamoyski: "Rada sprawy rycerskiej".
 7. Antoni Schneeberger: "O zachowaniu dobrego zdrowia żołnierzy".
 - III. Zarys węzłowych zagadnień polskiej teoretycznej myśli wojskowej w XVI wieku.
- Z a k o ń c z e n i e .

W s t e p :

W okresie Odrodzenia, to jest w dobie ogólnego postępu gospodarczo-społecznego, kulturalnego i politycznego podjęte zostały w Polsce pierwsze próby uogólnienia doświadczeń wojennych i wytyczenia dróg dalszego rozwoju polskiej sztuki wojennej. W wyniku wytężonej pracy pisarzy wojskowych oraz wybitnych publicystów w XVI wieku nastąpił intensywny rozwój polskiego piśmiennictwa wojskowego.

W tym czasie ukazały się liczne prace teoretyczno-wojskowe polskich pisarzy Odrodzenia. Ważniejsze z nich to: "Rada sprawy wojennej" - Jana Tarnowskiego; "Księgi o gotowości wojennej" - Stanisława Łaskiego; "O poprawie Rzeczypospolitej" - Andrzeja Frycza-Modrzewskiego; "Sprawa rycerska" - Jana Bielskiego; "Rada sprawy rycerskiej" - Jana Zamoyskiego; "Księgi hetmańskie" - Stanisława Sarnickiego i wreszcie praca Antoniego Schneebergera - "O zachowaniu dobrego zdrowia żołnierzy".

W pracach tych zawarta została duża ilość różnorodnych zagadnień związanych ze strategią i taktyką oraz organizacją, wyszkoleniem, uzbrojeniem, zaopatrzeniem, finansowaniem i ubezpieczeniem armii. Dzięki temu, stworzone zostały podstawy rozwoju polskiej teoretycznej myśli wojskowej a istniejąca od setek lat praktyka sztuki wojennej otrzymała wreszcie teorię.

W tym samym okresie co w Polsce a więc również w XVI wieku nastąpił rozwój teoretycznej myśli wojskowej na Zachodzie Europy. Jednak znaczna większość ówczesnych zachodnio-europejskich pisarzy wojskowych i teoretyków sztuki wojennej szukała wzorów dla swych dzieł w literaturze starożytnej, szczególnie zaś rzymskiej, uważając armię rzymską, jej strategię i taktykę za nie dościgniony wzór doskonałości niezależnie od tego, że rodzima sztuka wojenna stała na wysokim poziomie.

Korzystanie z dzieł pisarzy starożytnych wpłynęło w pewnym stopniu ujemnie na zachodnio-europejską sztukę wojenną.

Dzieła te pochodziły przecież z odległego o setki lat okresu i dlatego ich naśladowanie nie mogło przynieść pozytywnych rezultatów.

Zupełnie inaczej przedstawiało się to zagadnienie w Polsce. Wprawdzie i tutaj dzieła pisarzy starożytnych poruszających zagadnienie sztuki wojennej było szeroko znane. Jednak w przeciwieństwie do zachodnio-europejskiego, polskie piśmiennictwo wojskowe rozwijało się przede wszystkim w oparciu o własne doświadczenia zdobyte w toku licznych wojen jakie były w tym czasie prowadzone.

Polscy pisarze wojskowi XVI wieku wprawdzie korzystali z dzieł pisarzy starożytnych jednakże nie wolniczo ich nie naśladowali. Charakterystycznym jest fakt, że polskie piśmiennictwo wojskowe XVI wieku celem uzasadnienia wysuwanych tez wy dobyło ze wzorców starożytnych tylko dzieła najbardziej wartościowe. Podłożem, na którym odbywał się rozwój polskiej teoretycznej myśli wojskowej w XVI wieku, były jednakże nie dzieła rzymskich pisarzy, lecz doświadczenia zdobyte przez wojsko polskie w walkach z licznymi najeźdźcami.

Doświadczenia te były przekazywane przez polskich pisarzy przede wszystkim w celu podniesienia poziomu sztuki wojennej a ponadto dla użytku następnych pokoleń.

Stąd też dzieła ówczesnych pisarzy wojskowych mają dzisiaj ogromną wartość, ułatwiają bowiem poznanie procesu rozwoju polskiej sztuki wojennej omawianego okresu i są dowodem, że teoretyczna myśl wojskowa w Polsce w XVI wieku wyszła poza stadium zaczątkowe i poważnie się rozwijała.

I. Ekonomiczno-społeczne i wojskowe tło rozwoju teoretycznej myśli wojskowej w epoce Odrodzenia.

Epoka Odrodzenia w Polsce obok przemian kulturalnych i politycznych przyniosła bardzo doniosłe przemiany gospodarczo-społeczne, które wywarły poważny wpływ na rozwój sztuki wojennej i teoretycznej myśli wojskowej.

W Polsce już od XIII w. dał się zauważyć szybki rozwój stosunków towarowo-pieniężnych spowodowany wzrostem sił wytwórczych.

Wyraziło się to w przechodzeniu feudalnej gospodarki rolnej od renty naturalnej do renty pieniężnej.

Na przełomie XV i XVI w. ten korzystny dla całego społeczeństwa rozwój ekonomiczny podcięty został przez feudałów, którzy zachęcani widokami wielkich zysków, jakie dawał wywóz zboża za granicę, głównie zaś do Anglii, zaczęli się intensywnie zajmować gospodarką rolną. Dążąc do powiększenia obszaru swych folwarków poczęli oni odbierać ziemię chłopom i zabierać ją dla siebie.

W wyniku tego powstała gospodarka folwarczna i nastąpił związany z nią nawrót do systemu renty odrobkowej - pańszczyzny. Jednakże mimo regresu w rolnictwie uzyskano szereg osiągnięć w technice produkcji. Spowodowało to pogłębienie się podziału pracy między miastem i wsią oraz wpłynęło na szybki rozwój gospodarki towarowo-pieniężnej.

Przemiany te uwarunkowały to, że mieszczaństwo dość silnie ekonomicznie, mogło wystąpić przeciwko feudalnym instytucjom władzy.

Sojusznikiem mieszczaństwa w ich walce byli chłopci, to jest warstwa społeczna będąca najbardziej zainteresowana w zniesieniu stosunków feudalnych.

Odrodzenie stało się pierwszą, na szeroką skalę zakrejoną, próbą wydostania się z okowów feudalizmu. Wyniki tej próby wobec przewagi sił reakcji zostały jednakże zniszczone, a rozwój nowego, kapitalistycznego ustroju na długo zahamowany.

Mimo tego różnorodne przemiany ekonomiczno-społeczne wpłynęły w sposób zasadniczy na dalszy rozwój sztuki wojennej, głównie zaś na organizację wojska w Polsce.

W początku XV w. trzonem polskich sił zbrojnych było pospolite ruszenie szlachty, stanowiące kontynuację feudalnego rycerstwa. Jednak już w połowie XV wieku w rezultacie rozwoju gospodarki folwarcznej pospolite ruszenie szlachty utraciło swą dawną wartość bojową.

Szlachta dbała bowiem teraz przede wszystkim o wzrost produkcji rolnej swych folwarków. Niechętnie myślała ona o osobistym udziale w wojnie, gdyż

było to równoznaczne z opuszczeniem majątku i oderwaniem się od zajęć gospodarskich. Zarazem wiązało się to z ewentualnymi stratami finansowymi, jakie mogły wyniknąć w czasie nieobecności właściciela folwarku.

W związku z tym rozluźniła się dyscyplina wśród szlacheckiego pospolitego ruszenia, które w razie przedłużania się działań wojennych masowo opuszczało szeregi armii.

Zarazem dał się zaobserwować coraz gwałtowniejszy spadek jego wartości bojowych. Było to alarmującym sygnałem oznaczającym, że pospolite ruszenie szlachty w Polsce przeżyło się.

W tej poważnej sytuacji jedyną drogą do stworzenia pełnowartościowej siły zbrojnej, było oparcie się na systemie wojsk zaciężnych. Utworzenie takich wojsk było możliwe, ponieważ wzrastający obrót towarowo-pieniężny pozwalał na opłacenie żołnierzy.

Wojska zaciężne pod nazwą "obrony potocznej" zostały zorganizowane w Polsce w drugiej połowie XVI wieku. Były one przeznaczone do ochrony południowo-wschodnich granic Rzeczypospolitej, ze względu na częste najazdy Tatarów i Wołochów. Liczebność tych wojsk była ograniczona możliwościami finansowymi i wahała się w granicach zaledwie dwóch do czterech tysięcy.

Formowanie wojsk zaciężnych na szeroką skalę rozpoczęło się w Polsce dopiero w drugiej połowie XVI wieku, w czasie wojny trzydziestoletniej z Zakonem Krzyżackim.

W tym okresie nieliczne oddziały wojsk "Obrony potocznej" zostały zastąpione znacznie liczniejszymi wojskami kwarcianymi^{x/}. Nazwa tych wojsk pochodziła od słowa "kwarta", które oznaczało, że czwarta część dochodów z dóbr królewskich przeznaczona jest na utrzymanie wojska zaciężnego.

x/ Wojska kwarciane utworzono na sejmie w Piotrkowie w 1563 r.

Pod koniec XVI wieku wojska zaciężne Rzeczypospolitej rozwinęły się tak poważnie, że liczba ich sięgała kilkudziesięciu tysięcy żołnierzy. Tak silną armię zaciężną, wystawiono w Polsce jedynie w wypadku poważnego niebezpieczeństwa.

Jednak nawet wówczas nie rezygnowano z powoływania do broni pospolitego ruszenia szlachty. Tak więc i w XVI wieku armia polska opierała się na dwóch podstawach: na szlacheckim pospolitym ruszeniu i na wojskach zaciężnych. Mimo, że wartość bojowa pospolitego ruszenia szlachty w rezultacie przemian ekonomicznych i społecznych i wznoszącego znaczenia broni palnej stale malała i choć zdawano sobie sprawę, że obronność Polski należy oprzeć na wojskach zaciężnych, z pospolitego ruszenia szlachty jednak nie rezygnowano. Jego istota nie przedstawiała się w owym czasie zbyt prosto. Z jednej strony szlachcie zależało na uwolnieniu się od obowiązku obrony kraju i porzuceniu na płacenie podatków by utrzymać wojska zaciężne. Z drugiej zaś strony nie chciała ona zrezygnować z siły jaką stanowiło dla niej pospolite ruszenie, którym mogła zachować króla i utrzymywać protektat o zachowaniu przywilejów stanu rycerskiego "powołanego do obrony ojczyzny".

Właśnie dlatego próby zastąpienia pospolitego ruszenia stałym podatkiem ściągającym od posiadaczy ziemskich na utrzymywanie wojska zostały przez szlachtę zniweczone i niezyskowa instytucja pospolitego ruszenia została zachowana na bardzo długi okres.

W toku licznych wojen jakie były wówczas prowadzone rozwijała się pomysłnie polska sztuka wojenna. Wojny te wywarły niewątpliwie wpływ na teoretyczną myśl wojskową i na zaczątki piśmiennictwa wojskowego w Polsce.

W XVI wieku w armii polskiej jazda przeważała liczebnie nad piechotą w dość wysokim stosunku. Była ona zorganizowana w chorągwie ciężkozbrojne /hustarskie/ i lekkozbrojne /pancerne/. Owcześnie jazda polska całkowicie przewyższała jazdę zachodnio-europejską, szczególnie pod względem manewrowości i siły uderzenia.

Obok jazdy poważnie rozwinęła się w tym czasie piechota. Jej organizacja oparta została na wzorach węgierskich według których utworzono rotę piechoty liczącą po 150-200 ludzi.

W uzbrojenie piechoty polskiej w XVI wieku, dał się zauważyć proces wzrostu nasycenia oddziałów bronią palną, przy jednoczesnym stopniowym zanikaniu uzbrojenia ochronnego.

W końcu XV wieku ręczna broń palna w postaci rusznicy, czy hakownicy była bardzo rzadką. W tym czasie w uzbrojeniu maczepnym przeważały miecze, łuki, kuszki, cępy bojowe i piki, zaś w uzbrojeniu ochronnym: hełmy, pancerze i tarcze.

Jednak już w początku XVI wieku coraz częściej spotyka się rusznice jako broń do walki na odległości. Początkowo rusznice były bardzo prymitywne w porównaniu na przykład do arkebuzów. Oczywiście arkebuz jako broń doskonalsza był droższy od rusznicy i w związku z tym i nie każdy żołnierz mógł sobie na niego pozwolić. W drugiej połowie XVI wieku ręczna broń palna została poważnie udoskonalona. Między innymi pojawiły się kuszkiety lontowe o lepszych właściwościach techniczno-taktycznych niż rusznice czy arkebuzy. W tym czasie uzbrojenie ochronne piechoty znikło niemalże całkowicie. Pozostały jedynie hełmy oraz niekiedy półbroje.

Zreorganizowana oraz wyposażona w nowoczesną broń palną piechota stała się groźną siłą dla nieprzyjaciela.

Wysoki stopień rozwoju osiągnęła w XVI wieku artyleria polska. Charakterystyczną cechą jej rozwoju była wielka różnorodność sprzętu. Wynikało to z tego, że działa odlewane były w różnych warsztatach przy braku jednolitych norm produkcji. Prócz tego na różnorodność dział wpływało także ich przeznaczenie taktyczne. Dla oblegania bowiem nieprzyjacielskiej twierdzy dysponowano ogromnymi działami, które ciągnęło 50 koni. Natomiast dla bezpośredniego wsparcia piechoty posiadano małe działka przewożone na

wozach taborowych i przystosowane do prowadzenia z nich ognia.

Artyleria polska w XVI wieku została poważnie, udoskonalona. Do najważniejszych osiągnięć owego czasu zaliczyć należy udoskonalenie kół działowych przez zaopatrzenie ich w przodki i mechanizm podniesieniowy zwiększający celność.

Równoległe z rozwojem artylerii postępował rozwój inżynierii wojskowej. Między tymi dwoma dziedzinami techniki wojennej zachodził wówczas ścisły związek. Transport cięższego sprzętu artyleryjskiego był bowiem nie do pomyślenia bez specjalnych urządzeń inżynierijno-technicznych.

Również stanowiska ogniowe artylerii musiały posiadać inżynierijne zabezpieczenie.

Do zadań saperów w czasie obrony należało przeciwdziałanie akcji minerskiej nieprzyjaciela. tzn. wykrywanie i paraliżowanie podziemnych prac, a szczególnie ganków minerskich wykonywanych przez oblegających. Natomiast w czasie oblężenia prace saperów sprowadzały się do budowania zygzakowatej linii rowów i wałów w celu jak największego zbliżenia się do fortyfikacji twierdzy, by następnie wybudować zakryte ganki /chodniki/ podziemne, w celu założenia materiału wybuchowego pod umocnienia nieprzyjaciela i wysadzenie ich w powietrze.

W XVI wieku nastąpił poważny postęp również w dziedzinie sztuki wojennej to jest w strategii i taktyce.

Ważnym osiągnięciem na drodze usprawnienia dowodzenia wojskami było utworzenie dowództwa armii polskiej w osobie hetmana i kilku jego pomocników, którzy tworzyli swoisty sztab.

Strategia polska tego czasu charakteryzowała się z konsekwentną dożnością do zniszczenia armii przeciwnika. Wynikało z tego znaczna ruchliwość wojsk, które bezwzględnie dążyły do stoczenia walnej bitwy z najeźdźcą, rozbicia jego sił a następnie do wykorzystania zwycięstwa przez opanowanie ważnych

obiektów mających znaczenie strategiczne.

Do decydującego starcia dążono bez względu na przewagę nieprzyjaciela. Zbyt wielką dyproporcję sił, eliminowano przez odpowiednie wykorzystanie dogodnych warunków terenowych w działaniach obronnych i zaczepnych.

Ogólnie można stwierdzić, że strategię polską tego czasu charakteryzowała różnorodność stosowanych form manewru śmiałość i oryginalność pomysłów dowódców w prowadzeniu działań wojennych.

Taktyka wojska polskiego w czasach Odrodzenia była również oryginalna i daleka od szablonu.

W tym czasie pojawiły się nowe sposoby prowadzenia walki, związane z zastosowaniem broni palnej. Wzrosło wówczas znaczenie piechoty i artylerii, która zaczęła odgrywać poważną rolę nie tylko przy prowadzeniu oblężeń i przy obronie twierdzy, ale także w bitwach w otwartym polu.

Dowódcy polscy szeroko stosowali współdziałanie wszystkich rodzajów wojsk i dzięki temu odnosili poważne sukcesy na polach bitew. Najbardziej charakterystycznym przykładem doskonale zorganizowanego współdziałania piechoty, jazdy i artylerii była bitwa pod Obertynem. W bitwie tej zastosowano taktykę walki obronno-zaczepnej w oparciu o tabor. Ten sposób nowy działań miał szczególnie znaczenie w walce z przeciwnikiem dysponującym przeważającymi liczebnie siłami.

Taktyka walki w oparciu o tabor polegała na tworzeniu ruchomej fortecy z wozów taborowych spiętych łańcuchami, spoza których prowadzono obronę. Na wozach względnie pomiędzy nimi ustawiała się piechota oraz działa. W środku taboru stawała jazda, gotowa do wykonania uderzeń i prowadzenia pościgu.

Taktyka walki obronno-zaczepnej w oparciu o tabor polegała na uporczywej obronie celem wykrwawienia nieprzyjaciela ogniem piechoty i artylerii w czasie jego ataków na tabor. Po osiągnięciu tego celu następowało uderzenie jazdy, która niespodziewanym atakiem gromiła nieprzyjaciela a następnie prowadziła za nią pościg.

W sumie polska sztuka wojenna w czasach Odrodzenia poczyniła znaczne postępy. Postępy tym cenniejsze gdyż obok praktyki sztuki wojennej w XVI wieku zrodziły się zaczątki jej teorii. Wprawdzie ówczesna teoria sztuki wojennej stała na niskim poziomie, lecz mimo tego stopniowo zaczęła wywierać coraz poważniejszy wpływ na praktykę przyspieszając jej rozwój.

I. Ważniejsze prace teoretyczno-wojskowe pisarzy polskich w czasach Odrodzenia

1. Stanisław Łaski: "Księgi o gotowości wojennej"

Z polskich dzieł teoretyczno-wojskowych XVI wieku pierwsze miejsce ze względu na czas powstania, zajmuje praca Stanisława Łaskiego zatytułowana "Księgi o gotowości wojennej".

Jej autor, późniejszy wojewoda sieradzki, urodził się w 1500 roku. Był on synem kanclerza i prymasa Polski Jana Łaskiego. W ciągu swego życia, bardzo dążył do podróży, głównie po krajach zachodniej Europy. Tam też uczestniczył w licznych wojnach i bitwach. Nie też dziwnego, że nie obcą mu była znajomość sztuki wojennej poszczególnych armii zachodnio-europejskich.

Swie dzieło: "Księgi o gotowości wojennej" Łaski napisał po roku 1540. Przekazał w nim dla ówczesnych wojskowych własne obserwacje tyżące osiągnięć poszczególnych armii zachodnio-europejskich.

Dzieło Łaskiego składa się z dwóch ksiąg. Jego bogata i różnorodna treść ujęta została w wielu krótkich wskazaniach, dotyczących niemal wszystkich zagadnień ówczesnej sztuki wojennej.

Te różnorodne wskazania i zalecenia przeznaczone do praktycznego zastosowania przez żołnierzy i ich dowódców.

W rozważaniach wstępnych Łaski stwierdził, że osiągnięcie zwycięstwa w bitwie w znacznie większym stopniu wpływa zdolność umiejętnego prowadzenia walki, stosowanie podstępów wojennych i urządzenie zasadzek, niż przewaga liczebna własnych wojsk, czy nawet męstwo

żołnierzy. Dlatego też jako jedno z pierwszych poruszył on zagadnienie wyszkolenia. W zaleceniach dotyczących indywidualnego wyszkolenia żołnierzy Łaski wskazał na konieczność ćwiczenia ich w marszach oraz na wyrobienie w nich umiejętności dobrego posługiwania się bronią i wreszcie zdobycie odpowiedniej kondycji fizycznej. Poważny nacisk kładł także na to by żołnierze nabyli umiejętność pływania.

W rozważaniach dotyczących wyszkolenia Łaski nie pominął także zagadnienia zbiorowego wyszkolenia żołnierzy. Między innymi zalecił on by ćwiczenia polowe przeprowadzono nie mniej niż dwa razy w miesiącu. W ćwiczeniach takich główny nacisk miał być położony na formowanie szyków bojowych oraz dokonywanie przegrupowań.

Łaski zwrócił także uwagę na konieczność werbowania do wojska mężczyzn odważnych wywodzących się głównie z niższych warstw społecznych, gdyż przedstawiają oni daleko większą wartość jako żołnierze, niż bogata szlachta, prowadząca hulawczy tryb życia, zaniedbując obowiązujące ją wyszkolenie wojskowe.

W poważnej części dzieła Łaski zamieścił wskazania dotyczące taktyki. Ich analizę rozpoczął od zagadnienia ubezpieczenia wojsk w marszu oraz ochrony obozów wojskowych.

Ze wskazań jego, wynika, że w czasie marszu wojska powinny ubezpieczać się przez wydzielenie oddziałów czołowych to jest, awangardy, oddziałów bocznych stanowiących osłonę skrzydeł oraz ariergardy ubezpieczającej wojska od tyłu. Oddziały ubezpieczające miały zadanie wydzielenia ze swego składu drobnych grup żołnierzy przeznaczonych do prowadzenia rozpoznania. We wszystkich wypadkach kolumnę sił głównych to jest piechotę, artylerię i taborę osłaniała jazda, gotowa w każdej chwili do odparcia ataku nieprzyjaciela.

Celem należytej ochrony obozów wojskowych Łaski zalecił zorganizowanie we wszystkich wypadkach starannego ubezpieczenia - służby wartowniczej. Część oddziałów miała według jego wskazań pełnić służbę wewnątrz

obożu, zaś część patrolować najbliższą okolicę, by w ten sposób zwiększyć gwarancję bezpieczeństwa odpoczywających wojsk.

Wiele uwagi poświęcił Łaski zagadnieniom związanym z prowadzeniem walki. Jeszcze przed jej rozpoczęciem na hetmana, /dowódcę armii/ spadają szczególnie ważne obowiązki.

Już w tym czasie powinien on mieć zebrane wiadomości o nieprzyjacielu, głównie zaś o jego taktyce, liczebności i wartości wojsk oraz o ich uzbrojeniu. Prócz tego powinien troszczyć się o staranne przygotowanie wojsk do walki, przede wszystkim zaś o ich nakarmienie, ażeby żołnierze posiadali odpowiednią siłę fizyczną. Wreszcie w każdym wypadku oczywiście przed rozpoczęciem działań hetman powinien dążyć do opanowania i obsadzenia dogodnych punktów terenowych takich jak: wzgórza, przejścia górskie, brody i inne, które mogą wywrzeć wpływ na wyniki bitwy. Hetman powinien także odpowiednio ugrupować wojska i umiejętnie dowodzić nimi w czasie walki, by zapewnić przez to osiągnięcie zwycięstwa nad wrogiem.

Charakteryzując formy ugrupowania bojowego wojsk, Łaski zalecił stosowanie znanej powszechnie zasady ustawiania piechoty w centrum ugrupowania, zaś jazdy na jego skrzydłach.

Jednakże zastrzegł, że niekiedy celem zwiększenia siły ognia i wartości wojsk można połączyć piechotę razem z jazdą, przez ustawienie poszczególnych piechurów między jeźdźcami.

W rozważaniach dotyczących ugrupowania bojowego wojsk, szczególny nacisk położył Łaski na konieczność organizowania silnych odwodów i to w każdym wypadku. Użycie ich wywiera bowiem zasadniczy wpływ na przebieg walki. Jakie znaczenie przypisywał Łaski konieczności organizowania odwodów świadczy wysunięta przez niego teza, że "można mieć słabszy czołowy rzut, natomiast odwody muszą być zawsze silne, by wykluczyć możliwość przełamania własnych szyków bojowych, jak również by odeprzeć próby ich oskrzydlenia".

np
- przygotuj
- obciążenie
- doposażenie
- wys. kopyta
1. 11. 1912

21.11.12
odwody

Po wykonaniu wszystkich czynności związanych z przygotowaniem do walki może dopiero nastąpić starcie wojsk stron walczących.

Z zasady powinno ono być rozpoczęte przez harcowników, to jest specjalnie wydzielonych żołnierzy w celu rozpoznania nieprzyjaciela i dostarczenia dowódcy najnowszych danych dotyczących jego sił.

Jednocześnie z tą swoistą formą rozpoznania walką łaski zalecili prowadzenie akcji dywersyjnej w armii nieprzyjaciela celem osłabienia zwartości jego sił.

W ślad za rozpoznaniem walką mogło dopiero nastąpić uderzenie głównych sił. Powinno ono być wykonane w odpowiednim czasie tak by uzyskano możliwość zaskoczenia nieprzyjaciela /późny wieczór lub przed świtem/. Wykonanie decydującego uderzenia nawroga zależne także jest od konkretnych warunków. Tak więc uderzenie z własnych, umocnionych pozycji powinno być wykonane wówczas, gdy nieprzyjaciel nie jest jeszcze przygotowany do obrony. Natomiast w wypadku, gdy nieprzyjaciel zdecydował się wcześniej umocnić, to czasowo lepiej jest zrezygnować z uderzenia ażeby przede wszystkim odeprzeć atak wroga w oparciu o swoje umocnienia i dopiero wówczas przejść do działań zaczepnych i pościgu.

Analizując prowadzenie walki łaski wykazał, że jej większość wypadków sprowadza się do zniszczenia siły żywej wroga. Cel ten można osiągnąć w wyniku okrążenia nieprzyjaciela, albo też w wyniku działań bardziej celowych niż okrążenie jakim jest zmuszenie przeciwnika do ucieczki po to, żeby w czasie energicznego pościgu dopełnić jego klęski. Zasadniczym argumentem przemawiającym za podobnym sposobem działań jest to, że w chwili gdy przeciwnikowi zostaną zamknięte wszystkie drogi odwrotu, zazwyczaj broni się on z wyjątkowo zaciekłością nie mając wyboru między życiem i śmiercią. Dlatego też zlikwidowanie takiego przeciwnika wiąże się z poważnymi stratami wojsk własnych. Ażeby ich uniknąć należy zostawić przeciwnikowi drogę odwrotu, by w ten sposób skłonić go do ucieczki i wówczas dopiero zrealizować

cel bitwy, to jest zniszczenie sił nieprzyjaciela. Jednocześnie Łaski zastrzegł, że pościg za wrogiem powinien być prowadzony umiejętnie tak, ażeby nie zmęczył zbyt wielu ludzi i koni i by nie odbiło się to ujemnie na dalszych działaniach.

Teza Łaskiego o "zmuszeniu przeciwnika do ucieczki" oczywiście nie była niczym nowym. Już bowiem w starożytności /VI w pne/ chiński teoretyk wojskowy Suntsy wysunął koncepcję "złotego mostu". Prawie tysiąc lat później zrobił to samo rzymski teoretyk wojskowy - Wegwojusz. Wreszcie tezę tą jako pierwszą w Polsce wysunął Łaski. Jest to dowodem, że autor "Ksiąg o gotowości wojennej" dobierał z historii wojen problemy najbardziej wartościowe i w miarę możliwości nie zdezaktualizowane co niewątpliwie podnosi wartość jego pracy.

Wiele uwagi Łaski poświęcił zagadnieniom związanym z forsowaniem przeszkód wodnych. Tak więc zabezpieczenie forsowania rzek powinno być we wszystkich wypadkach odpowiednio zorganizowane. Z reguły na obydwóch brzegach rzeki celem osłony przeprawy powinny być rozmieszczone silne oddziały. Sama przeprawa może być wykonywana w bród lub po mostach wykonanych z pontonów, znajdujących się na wyposażeniu wojsk.

W wypadku forsowania przeszkody wodnej w bezpośredniej styczności z nieprzyjacielem Łaski radził wydzielić część sił i wysunąć je na tyły wroga, by zapewnić sobie możliwość uderzenia na przeciwnika z przeciwnego kierunku, gdyby usiłował zaatakować przeprawiające się wojska własne. W wypadku, gdy w czasie forsowania doszło do starcia z przeważającymi siłami nieprzyjaciela należy natychmiast przerwać przeprawę i wycofać wojska do umocnionego obozu warownego wykonanego wcześniej z wozów taborowych, nie wdawać się w bitwę z wrogiem w polu otwartym, ograniczając działania jedynie do wypadów, celem maksymalnego wykwasawienia i zdemoralizowania przeciwnika.

Osobne miejsce zajmują w pracy Łaskiego zagadnienia związane z obroną i oblężeniem twierdzy. Ta część

działa dostarcza dokładnych wiadomości o ówczesnej taktyce stosowanej w obronie oraz w czasie zdobywania punktów umocnionych oraz w pewnym stopniu i o sztuce fortyfikacyjnej.

Charakteryzując możliwości obronne punktów umocnionych /zpunktu ^{z punktu} względnie miasta/ Łaski wskazał na szereg czynników wpływających na prowadzenie obrony. Głównie zaś takie ^{na} czynniki jak: dogodne warunki terenowe, wyposażenie w ręczną broń palną i artylerię, zapatrzenie w żywność i amunicję i wreszcie zabezpieczenie możliwości przybycia odsieczy.

W czasie oblężenia najgroźniejszym niebezpieczeństwem dla obrońców jest dokonywanie przez nieprzyjaciela podkopów pod mury i zakładanie min, w celu wysadzenia twierdzy w powietrze. By się przed tym uchronić Łaski wskazał szereg sposobów, takich jak wypadły, wysadzenie galerii podziemnych i innych zapobiegających podobnej taktyce stosowanej przez nieprzyjaciela.

W czasie obrony twierdzy szczególną rolę spełnia artyleria i w ogóle broń palna. Dlatego też powinna być zwrócona baczną uwagę obrońców na racjonalne wykorzystania tych środków walki.

Kontynuowanie obrony twierdzy lub warownego miasta w pewnych określonych warunkach w wypadku gdy nie ma ono szans powodzenia, powinno być zamknięte.

Kapitulacja i oddanie twierdzy nieprzyjacielowi może nastąpić zdaniem Łaskiego jedynie w wypadku, gdy załoga zabrakło żywności i amunicji, względnie ma skutek zdrady. W czasie walk gdy nie ma szans dalszej należy prowadzić rokowania z nieprzyjacielem celem zapewnienia sobie honorowych warunków kapitulacji.

Natomiast w wypadku, gdy z różnych przyczyn obrony twierdzy dłuższą nie może prowadzić i gdy w czasie walki nie zaistniała możliwość zawarcia układu z nieprzyjacielem, wojska powinny opuścić broniony obiekt i przejść się do swoich wojsk. Jednakże mogą to zrobić dopiero po zniszczeniu artylerii oraz innych urządzeń obronnych twierdzy, by nie wpadły one w ręce nieprzyjaciela.

Analizując zdobywanie umocnionych punktów,

Łaski wskazał dwa sposoby osiągnięcia tego celu. I tak w wypadku, gdy w twierdzy ukryły się szczupłe siły nieprzyjaciela zalecił wykonanie zdecydowanego szturm celem szybkiego zakamania oporu przeciwnika i zdobycia twierdzy. Natomiast w wypadku, gdy oblężenie zostały znaczne siły i dowódcy o różnych walorach moralnych i bojowych, Łaski zalecał przewlekanie oblężenia licząc na ewentualny rozkład w obozie nieprzyjaciela i zdobycie twierdzy nieprzyjacielskiej kosztem minimalnych strat.

Łaski rozpatrzył również szereg zagadnień sztuki inżynieryjnej. Najciekawsze z nich tyczą sposobów zabezpieczenia portów i rzek przed niespodziewanym wtargnięciem floty nieprzyjacielskiej. Najlepiej można je zrealizować przez zamknięcie wejść do portów i rzek łańcuchami przeciągniętymi od jednego brzegu do drugiego, albo też przez zatopienie /po uprzednim obciążeniu kamieniami/ na tym miejscu statków.

Łaski poruszył ponadto szereg zagadnień związanych z wartością bojową i zdrowotnością wojska, scharakteryzował metody postępowania z jeńcami oraz sposoby zjednywania sobie ludności kraju, w którym toczy się wojna oraz wiele innych spraw.

W sumie "Księgi o gotowości wojennej" Stanisława Łaskiego ze względu na zabranie przez autora dużej ilości materiału faktycznego posiadają w historii polskiej myśli wojskowej dużą wartość, której nie pomniejsza i to, że znaczna część wiadomości zawartych w nim dotyczy zachodnio-europejskiej sztuki wojennej. Łaski chciał bowiem zwrócić uwagę kierownictwa wojskowego i w ogóle wojskowych na te zagadnienia sztuki wojennej z jakimi zetknął się za granicą, które według niego zasługiwały na spopolaryzowanie gdyż armii polskiej mogły przynieść praktyczne korzyści.

Wartość dzieła Łaskiego w poważnym stopniu podnosi także to, że jest ono napisane w języku polskim oraz, że stanowi ono pierwszą tego typu pozycję w polskim piśmiennictwie wojskowym epoki Odrodzenia.

Intencji i celu jaki przyświecał Łaskiemu przy pisaniu pracy, nie trudno domyślać się. Chociaż nigdzie nie zaznaczył tego, podobnie jak i późniejsi pisarze wojskowi, przedstawił on szereg rad i wskazań dotyczących prawie wszystkich dziedzin ówczesnej sztuki wojennej i udostępnił polskim kołom wojskowym praktyczne osiągnięcia zachodnio-europejskiej sztuki wojennej. W ten sposób chciał on przyczynić się do zwiększenia wartości bojowej armii polskiej i podniesienia na wyższy poziom polskiej sztuki wojennej a tym samym do ogólnego umocnienia siły obronnej Rzeczypospolitej.

2. Andrzej Frycz-Modrzewski: "O poprawie Rzeczypospolitej"

Na czołowe miejsca wśród polskich pisarzy wojskowych XVI wieku wysunął się Andrzej Frycz-Modrzewski, wybitny pisarz polityczny i publicysta, autor wiekopomnego dzieła "O poprawie Rzeczypospolitej".

Andrzej Frycz-Modrzewski urodził się w 1502 roku w Wolborzu i tam też początkowo uczył się, następnie zaś studiował na Akademii Krakowskiej. Po skończeniu studiów, wiele podróżował po krajach Europy Zachodniej. Z chwilą powrotu do Polski otrzymał on stanowisko sekretarza królewskiego i od razu rozpoczął działalność publicystyczną i literacką.

W roku 1551 napisał znane powszechnie w Polsce dzieło "O poprawie Rzeczypospolitej", które zawierało program przebudowy najważniejszych dziedzin życia państwowego oraz zreformowanie obyczajów i prawa. Dzieło to napisane zostało po łacinie, jednakże wkrótce zostało przetłumaczone na język polski, a następnie na niemiecki, francuski i hiszpański.

Trzecia księga dzieła nosząca tytuł "O wojnie", została poświęcona w całości zagadnieniom wojskowym. Zawiera ona całokształt zagadnień związanych z sprawą obrony państwa przed obcą agresją. Ta część dzieła Modrzewskiego stanowi jedną z najważniejszych pozycji polskiego piśmiennictwa wojskowego w XVI wieku, wywarła ona bowiem poważny wpływ na rozwój polskiej teoretycznej myśli wojskowej w tym okresie.

Bardzo wiele uwagi w trzeciej księdze swego dzieła Modrzewski poświęcił zagadnieniu wojny z punktu widzenia etyki. Jego zdaniem wojna przynosi bardzo wiele zła. Pociąga za sobą olbrzymie straty i cierpienie ogółu ludności, a zwłaszcza niższych warstw. Dlatego też wyrażał on usilne dążenie do zachowania pokoju i pokojowego rozwiązywania spornych kwestii międzynarodowych. Między innymi twierdził on, że wszelkie sporne kwestie pomiędzy państwami, powinny być rozstrzygnięte na drodze porozumienia i układów, przy czym obie zainteresowane strony powinny być równouprawnione.

Te poglądy Modrzewskiego najpełniejszy wyraz znalazły w "teorii wojny i pokoju". Pokojowość tych poglądów akcentuje teza o dwóch rodzajach wojen "wojnach sprawiedliwych i niesprawiedliwych". Uznanie jedynie wojen sprawiedliwych - obronnych i jednocześnie ostre potępienie wojen niesprawiedliwych - zaborczych wywoła-
nach chęcią grabieży i podbojów.

W tej tezie Modrzewski zdecydowanie podkreślił prawo każdego państwa do samodzielnego bytu i wypowiedział się przeciwko ingerencji w wewnętrzne sprawy państw oraz przeciwko jakimkolwiek formom agresji. Jednocześnie postulował on prowadzenie polityki mającej na celu zawieranie przymierzy z sąsiednimi państwami, żeby tą drogą zachować pokój i ograniczyć do minimum groźbę wybuchu wojny.

Obok tego jedna z tez "teorii wojny i pokoju" zakładała jednakże możliwość prowadzenia wojny zaczepnej jako ostateczności, dopuszczalnej jedynie wówczas, gdy zawiodły wszystkie inne środki pokojowego uregulowania konfliktu. Środków takich Modrzewski widział wiele. Zaliczył do nich należy między innymi akcję dyplomatyczną, prepozycję rezejmową oraz demonstrację sił zbrojnych w rejonach nadgranicznych.

Wojnę jako ostateczność można rozpocząć zdaniem Modrzewskiego w celu powetowania strat wyrządzonych przez nieprzyjaciela. Taką wojnę stawiał on na równi z obroną

przed agresją, jednakże pod warunkiem, że została ona oficjalnie wypowiedziana.

----- Po pokonaniu nieprzyjaciela i zakończeniu działań wojennych, należy podjąć odpowiednie kroki, ażeby przeciwnik nie mógł w najbliższej przyszłości ponownie zagrozić Rzeczypospolitej. Zrealizowanie tego celu można osiągnąć przez anektowanie podbitego terytorium i zdecydowane tłumienie buntów miejscowej ludności a nawet przesiedlenie jej na terytorium Polski z równoczesnym osadzeniem własnych żołnierzy na opamowanych terenach.

Trwałe bezpieczeństwo można także zapewnić drogą zawarcia pokoju na takich warunkach, które uniemożliwiłyby powtórzenie agresji. By to osiągnąć należy zawrzeć pokój z pokonanym nieprzyjacielem, zażądać zwrotu kosztów wojennych oraz zabrać zakładników, a także domagać się wydzielenia posiłków do walki z innymi wrogami Polski.

*zabory
groźby
Tatarów*
Rozważając możliwości uniknięcia wojen i zachowania trwałego pokoju Modrzewski zwrócił uwagę na konieczność należytego zabezpieczenia granic Polski przed najazdami z zewnątrz. W tym celu zalecił on ażeby nad zagrożonymi granicami wybudować szereg bunkrów, należycie wyposażonych w sprzęt wojenny i doborowe załogi. Trzeba to szczególnie południowo-wschodnich granic Rzeczypospolitej, najbardziej w owym czasie zagrożonych śląskimi najazdami i Tatarów i Węlochów. Modrzewski domagał się także utworzenie na terenach pogranicznych licznych osad wojskowych wraz ze strażnikami, odległych kilka mil. jedna od drugiej. Ponadto zaś utworzenie w nadgranicznych terenach leśnych zasieków - trwałych zapór ze zwalonych drzew. Liczne osady, zamki i zaskieki^{x/} miały stanowić trwałe zabezpieczenie granic Rzeczypospolitej przeciwko niespodziewanym najazdom.

x/ patrz szkic Nr 1.

Umocnienia te Modrzewski uważał za konieczny warunek za pewnienia bezpieczeństwa i pokoju niezbędnego dla gospodarczego, politycznego i kulturalnego rozwoju państwa.

Obok aktualnych przez całe wieki ogólnych rozważań o pokoju i wojnie Modrzewski zanalizował szereg innych zagadnień szczegółowych. Dokonał więc ostrej krytyki wartości bojowych szlacheckiego pospolitego ruszenia i wykazał, że ustępowało ono pod każdym względem wojskom zaciężnym. Zrobił to po to, by przekonać społeczeństwo o konieczności wprowadzenia wyszkolenia fizycznego i wogóle szkolenia żołnierzy.

*Wojna 1807-1815
Wojna 1812-1815
Wojna 1813-1815*

Modrzewski dążył do podniesienia sprawności fizycznej przyzwoitych żołnierzy przez powoływanie młodzieży latem i zimą na ćwiczenia do obozów wojskowych. W czasie ich trwania należało troszczyć się nie tylko o podniesienie ogólnej sprawności fizycznej lecz także i o umiejętność dobrego władania bronią oraz znajomość prowadzenia walki w różnorodnych warunkach.

Poza indywidualnymi umiejętnościami żołnierzy w posługiwaniu się bronią palną i sieczną, zdaniem Modrzewskiego konieczna jest systematyczna troska o podnoszenie poziomu wyszkolenia zbiorowego żołnierzy szczególnie zaś w zakresie formowania różnych szyków bojowych.

Zdaniem Modrzewskiego systematyczne podnoszenie poziomu wyszkolenia żołnierzy można osiągnąć jedynie przez utworzenie stałych szkół wojskowych oraz zorganizowania dociecznych ćwiczeń wojskowych.

Ćwiczenia takie prowadzone z udziałem dużej ilości młodych, niedoświadczonych żołnierzy miały odbywać się w powiatach i to bezwarunkowo razem z wojskami zaciężnymi pełniącymi służbę ochrony pogranicza, by w ten sposób podnieść wartość szkolenia.

*Wojna 1807-1815
Wojna 1812-1815*

Obok zagadnień związanych z wyszkoleniem żołnierzy Modrzewski określił sposób mobilizacji wojsk na wypadek wojny. Z treści jego twierdzeń wynika, że mobilizację należy ogłaszać trzykrotnie.

Mobilizacja

W pierwszym i drugim ogłoszeniu mobilizacji powinno być nakazane osiągnięcie pełnej gotowości bojowej, to jest osobiste przygotowanie oraz przygotowanie broni, oporządzenia i żywności. Natomiast w trzecim ogłoszeniu mobilizacji powinien być wyznaczony termin i miejsce zbiórki na którą powinni się stawić zmobilizowani żołnierze. Mobilizację należy przeprowadzić planowo, w największym porządku pod kontrolą specjalnie wyznaczonych urzędników państwowych. Po jej zakończeniu zmobilizowane wojska natychmiast powinny przenieść działania na terytorium nieprzyjaciela, by w ten sposób uniknąć konieczności prowadzenia wojny a zatem i zniszczeń na terenie własnego kraju.

Wyrażając troskę o morale zmobilizowanych żołnierzy Modrzewski zalecił, ażeby na czas, gdy znajdują się oni w obozie, zorganizowane dla nich różnorodnie zajęcia, ażeby ochronić ich od bezczynności, która prowadzi do pijanstwa i gnuśności. Jednocześnie wykazał ona na konieczność terminowego wypłacania żołnierzom żołdu oraz wynagradzania ich za dobrą służbę i karanie za przewinienia.

Troska o zabezpieczenie wysokiego poziomu moralnego wojska w okresie, gdy mimo wszystko zachowała się tradycja powoływania pospolitego ruszenia szlachty pod broń, było jak najbardziej na czasie. Liczne przykłady świadczyły bowiem o tym, że wszędzie tam, gdzie była ona zaniedbana, pospolite ruszenie przekształcało się często w gromady zdemoralizowanych żołnierzy gotowych w każdej chwili do ucieczki.

Wreszcie w końcowych rozważaniach Modrzewski poruszył bardzo ważne zagadnienie nurtujące ówczesną armię polską. Wsunął on mianowicie śmiałą propozycję, obiadzenia stanowiska oficerskiego a także hetmańskiego wyłącznie najbardziej zasłużonymi żołnierzami, posiadającymi największe doświadczenia bojowe i to bez względu na ich pochodzenie społeczne i posiadany majątek. Modrzewski domagał się więc jako jeden z pierwszych zerwania z praktyką wyznaczania na stanowiska dowódcze osób jedynie na podstawie posiadanego majątku i tytułu, gdyż wielokrotnie doprowadziło to do poważnych klęsk.

W sumie trzecia księga dzieła Andrzeja Frycza-Modrzewskiego "O poprawie Rzeczypospolitej", posiada ogromną wartość. W znacznym stopniu ułatwia bowiem poznanie procesu rozwoju sztuki wojennej i zasadniczych problemów polskiego piśmiennictwa wojskowego w XVI wieku.

Wysunięte przez Modrzewskiego tezy posiadały nie tylko wartość poznawczą, lecz także ogromne znaczenie praktyczne. Świadectwem poważnej wartości pracy Andrzeja Frycza-Modrzewskiego jest to, że obok przez całe wieki aktualnej teorii wojny i pokoju, podjął on próbę rozwiązania takich ważnych zagadnień jak: organizacja obrony granic południowo-wschodnich, usprawnienie szkolenia i mobilizacji wojsk, właściwy dobór dowódców oraz szeregu innych zagadnień nurtujących ówczesną sztukę wojenną.

3. Jan Tarnowski: "Rada sprawy wojennej" /Consilium rationis bellicae/.

Znacznie większą rolę aniżeli Andrzej Frycz-Modrzewski, odegrał w rozwoju polskiej teoretycznej myśli wojskowej w XVI wieku wybitny dowódca i teoretyk wojskowy, hetman wielki koronny Jan Tarnowski.

Posiadał on ogromną wiedzę wojskową, opartą przede wszystkim na własnej bogatej praktyce wojennej i doświadczeniach zdobytych w toku licznych wojen, w których brał udział, sprawując godność hetmańską. Swe cenne doświadczenia wojskowe Tarnowski rozwinął i uogólnił w działalności pisarskiej by wiedzę, jaką zdobył w ciągu całego twórczego życia przekazać współczesnym i następnym pokoleniom.

Tarnowski urodził się w 1488 r. pod Tarnowem. Wykształcenie zdobył na dworze królewskim oraz na studiach zagranicznych. W 1527 roku otrzymał od króla Zygmunta Starego stanowisko hetmana wielkiego koronnego. Tym samym spadł na niego cały ciężar obrony południowo-wschodnich granic Rzeczypospolitej, zagrożonych częstymi najazdami Tatarów, Wołochów i Turków.

Wkrótce po objęciu obowiązków hetmana, Tarnowski

rozgromił w bitwie pod Obertynem ponad trzykrotnie liczniejsze siły Wołochów i dzięki temu zyskał sławę znakomitego dowódcy.

W 1558 r. ogłosił on drukiem dzieło pod tytułem: "Rada wprawy wojennej" /Consilium rationis bellicae/. Ta oryginalna i nowatorska praca zawierała uogólnienie doświadczeń i podsumowanie praktycznych osiągnięć sztuki wojennej. Była więc ona pierwszą tego typu pracą w dziejach polskiego piśmiennictwa wojskowego i dlatego posiada wyjątkową wartość w polskiej literaturze wojskowej XVI wieku.

Dzieło swe Tarnowski napisał po polsku, a jedynie tytuł i wstęp po łacinie. Rozpatrzył w nim szereg węzłowych zagadnień ówczesnej sztuki wojennej. Ze względu na sposób ujęcia i dóbr różnorodnej problematyki głównie z zakresu taktyki, nosi ona charakter regulaminu.

W rozważaniach natury ogólnej Tarnowski nawiązał do zagadnień wysuniętych przez Andrzeja Frycz-Modrzewskiego. Podobnie jak i on wypowiedział się zdecydowanie przeciwko niesprawiedliwym wojnom zbroczym i uznał za dopuszczalną jedynie wojnę obronną, prowadzoną przeciwko agresorom.

Z zagadnieniem wojen obronnych Tarnowski nierozzerwalnie związał się zagadnieniem obronności Polski. Troska o całość i bezpieczeństwo granic państwa jest jego zdaniem w pierwszym rzędzie obowiązkiem króla. Właśnie on powinien przedsięwziąć odpowiednie środki w celu skutecznej obrony kraju przed napadem nieprzyjaciela.

Obroza granic Rzeczypospolitej powinna opierać się na derywczu mobilizowanym pospolitym ruszeniu szlachty z nadgranicznych rejonów oraz na wojskach zaciężnych. Armia zaciężna /stała/ powinna mieć w swym składzie wszystkie rodzaje wojska, a więc jazdę lekką i ciężką dobrze uzbrojoną piechotę oraz artylerię i saperów.

Ważnym wzmożenia obronności państwa jest utworzenie dobrego dowództwa armii składającego się

do wstępu

z hetmana /dowódcy armii/, hetmana polnego /dowódcy artylerii/ oraz sztabu armii w składzie: oboźny - odpowiadający za urządzenie obozu dla wojska, kwatermistrz - organizujący zaopatrzenie wojska, podskarbi - prowadzący finanse i kierujące wypłacaniem żołdu, szpitalny wraz z lekarzami i wreszcie profos - szef żandarmerii.

Tarnowski przez wiele lat pełnił funkcję hetmana doskonale znał obowiązki jakie na nim ciążyła i dlatego też szeroko je scharakteryzował.

o hetmanach

Jego zdaniem na hetmana spada obowiązek obmyślenia i zastosowania takiej taktyki, która zapewniałaby odniesienie zwycięstwa nad nieprzyjacielem. W czasie walki hetman dążąc do wykonania stojącego przed nim zadania, hetman powinien dać swym podwładnym, osobisty przykład męstwa, odwagi i poświęcenia, ażeby zapewnić w ten sposób wzorową dyscyplinę oraz ich całkowite posłuszeństwo.

o artykule hetmańskim

W treści o zabezpieczenie wykonywania rozkazów i poleceń oraz ujednoczenie działań hetman powinien rozdawać podległym sobie dowódcem t.zw. "artykuły hetmańskie" stanowiące odpowiednik instrukcji według której należało wykonywać wszystkie czynności.

o dowodzeniu

Przed rozpoczęciem działań bojowych hetman powinien mieć zawsze wiadomości o nieprzyjacielu i terenie dostarczone przez wywiad i rozpoznanie, ażeby przy pomocy tych danych wybrać dogodne miejsca do stoczenia walki, narzucić przeciwnikowi swą inicjatywę i zmusić go do przyjęcia bitwy w terenie nie dogodnym dla niego.

o dowodzeniu

Ponieważ hetman w czasie działań wojennych, nie wazadzie może być obecny/osobiście dlatego, a nawet w czasie jednej tylko bitwy/powinien kierować wojskami przy pomocy kilku oficerów przeznaczonych do przenoszenia rozkazów. Tarnowski zastrzegał przy tym, że rozkaz dostarczony przez takiego oficera powinien być wykonany tak samo bez żadnych zastrzeżeń - jakgdyby wydał go sam hetman. Wreszcie ważnym obowiązkiem hetmana jest troska o należyte zabezpieczenie prowadzonych działań, wyrażająca się w konieczności zorganizowania

starannego rozpoznania, ubezpieczenia i zaopatrywania wojsk w żywność. Wiele uwagi obok wnikliwej charakterystyki obowiązków hetmana Tarnowski poświęcił takim zagadnieniom jak: organizacja i prowadzenie marszu, rozbijanie obozów wprawnych oraz prowadzenie walki.

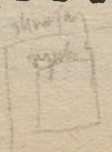
Analizę prowadzenia marszów zaczął on od określenia sposobu zwijania obozu i wymarszu poszczególnych oddziałów według ugrupowania w jakim wojska znajdowały się w obozie.

Ze względu na możliwość zetknięcia się z nieprzyjacielem /powinien odbywać się w starannie ubezpieczonych kolumnach. Siły główne poprzedzać miała zwykle straż przednia posuwająca się w trzech rzutach /oddziałach/ w takich odstępach, ażeby była zachowana między nimi łączność wzrokowa. W wypadku napotkania wroga straż przednia natychmiast alarmowała siły główne i razem z nimi występowała do walki. Na przodzie kolumny marszowej siły głównych według zaleceń Tarnowskiego maszerowały zazwyczaj oddziały artylerii oraz saperzy przeznaczeni do naprawiania dróg i mostów, za nimi zaś wozy rzędami i wreszcie na końcu piechota. Jako zasada kolumnę sił głównych osłaniały ze wszystkich stron oddziały jazdy, chroniąc ją przed niespodziewanym napadem nieprzyjaciela. x/

Po sprawie przeprowadzonym marszu przed wojskami stawało zazwyczaj zadanie urządzenia obozu warownego. Czynnościami związanymi z tym zadaniem kierował oboźny wykorzystując pomoc saperów oraz oddziałów piechoty. Także on troszczył się o wybranie najdogodniejszego miejsca /wzgórze lub teren między błotami i wodami, wykluczający groźbę okrążenia/ na założenie obozu.

W czasie urządzenia obozu oboźny działający w imieniu hetmana powinien odpowiednio rozmieścić poszczególne oddziały wojska oraz wytyczyć w terenie linie, w celu ustalenia wzdłuż nich dwóch rzędów wozów taborowych, rzędu wewnętrznego zwanego rzędem rynkowym oraz rzędu zewnętrznego zwanego rzędem skrajnym.

x/ Patrz szkic Nr 2.

Urządzenie obozów warownych miało najczęściej kontakt szwoboku. Tworzył go zewnętrzny rząd spiętych łańcuchami wozów taborowych skierowanych dyszlami do środka obozu. Linie wozów taborowych wzmacniano często nasypem ziemnym. Po urządzeniu obozu przy wozach rozmieszczone były piechotę z bronią palną i lekkimi działkami, natomiast jazdę i artylerię ciężką oraz wszelkiego rodzaju kolasy i powozy rozmieszczone wewnątrz obozu, ze rzędem rynkowym utworzonym z warownego według określonego porządku. x/

W obozie bezwzględnie przestrzegano surowej dyscypliny i porządku. Gwarantowały ją określone przepisy wydawane przez hetmana w myśl których za cięższe przestępstwo stosowano karę śmierci, natomiast za lżejsze przewinienia stosowano nieokreślone bliżej "arogic karanie". W celu utrzymania porządku i dyscypliny Tarnowski zalecał, aby wszędzie tam gdzie znajduje się wojsko a więc także i w obozie warownym natychmiast po jego założeniu zbudowane szubienice dla przestrzegania żołnierzy przed przestępstwem oraz w celu karania winnych.

Okres pobytu w obozie powinien być wykorzystany w celu systematycznego szkolenia wojsk. Zdaniem Tarnowskiego piechotę należy szkolić głównie w prowadzeniu walki ogniowej pod osłoną wozów taborowych, jazdę zaś w umiejętności sprawnego manewrowania w szyku bojowym oraz w wykonywaniu uderzeń na nieprzyjaciela wyczerpanego w walkach o opanowanie bronionego przez piechotę i artylerię taboru.

Analizując zagadnienia bezpośrednio związane z prowadzeniem walki Tarnowski w pierwszym rzędzie

x/ Patrz szkic Nr 3.

a charakteryzował sposoby walki z Tatarami. Ponieważ na okres grabieżnych wypraw Tatarzy formują swoje wojska w tzw. ezambuły stanowiące określone związki kilku lub kilkunastu tysięcy ludzi, muszą oni ze względu na trudności wyżywienia dużych ilości koni rozkładać się t.zw. "koszami" /obozami/ w różnych okolicach i w ten sposób rozdrabniają swe siły.

Takie rozdrobnienie sił wskazywał Tarnowski jako najdogodniejszy moment, który należy wykorzystać w celu niespodziewanego uderzenia na poszczególne "kosze" tatarskie i kolejnego ich niszczenia. Uderzenie na obóz tatarski powinno być wykonane nie całością sił, lecz poszczególnymi hufcami, tak ażeby pierwszy huf wywołał zamieszanie i panikę w obozie nieprzyjacielskim a następne hufy wykorzystają to i doprowadziły do zupełnego zniszczenia wojsk przeciwnika.

W wypadku, gdy nie zostało uzyskane zaskoczenie i Tatarzy zdążyli przygotować się do walki należy wówczas rozprószyć hufy, tak ażeby przeciwnik nie mógł ogniem swej broni zadać im zbyt dużych strat.

W walce z Turkami najbardziej celowym zdaniem Tarnowskiego jest poprzedzenie bezpośredniego starcia ogniem artylerii, strzelającej pociskami zapalającymi by w ten sposób spłoszyć wielbłądy, którymi otaczają oni zwykle swój obóz. Ponieważ wielbłądy panicznie boją się ognia po ich spłoszeniu i wywołaniu tym samym zamieszania w obozie tureckim, łatwiej będzie można wykonać pewne w skutkach rozstrzygające uderzenie.

W warunkach, gdy wojskiem własnym zagrażają przeważające liczebnie siły przeciwnika należy zdaniem Tarnowskiego stoczyć bitwę w oparciu o umocniony obóz /tabor/. Prowadzenia walki w oparciu o tabor pozwala bowiem na skuteczne przeciwstawienie się w otwartym polu, nawet kilkakrotnie liczniejszym siłom nieprzyjaciela, który jest bezbranny wobec piechoty i artylerii ustawionej na wozach oraz poza nimi i prowadzącej morderezy ogień z ukryć.

Walkę w oparciu o tabor należy zdaniem Tarnowskiego podzielić na dwie fazy, fazę obronną i fazę zaczepną.

W czasie fazy obronnej piechota i artyleria ogniem swym odpyerała ataki przeciwnika, zaś jazda rozmieszczona w zwartych szykach wewnątrz obozu zachowywała bierną postawę. Natomiast w razie zaczepnej jazdy dokonywała niespodziewanego wypadu przez przygotowane wcześniej bramy i wspierana silnym ogniem piechoty i artylerii, gromiła już przeciwnika i prowadziła za nim zdecydowany pościg.

Wnikliwa analiza taktyki walki obronno-zaczepnej w oparciu o tabor przedstawiona przez Tarnowskiego miała bardzo poważne znaczenie gdyż wielu ówczesnych dowódców mogło ją poznać i zastosować w praktyce. Świeża bowiem była wówczas w Polsce pamięć bitwy pod Obstynem w której właśnie dzięki zastosowaniu tej taktyki osiągnięto to wspaniałe zwycięstwo.

Tarnowski scharakteryzował także obronę oraz zdobywanie twierdzy. Jego zdaniem obronę twierdzy należy prowadzić zdecydowanie i aktywnie wykonując liczne wypadu w celu siania dezorientacji wśród wojsk nieprzyjacielskich. O ile załoga ma możliwość kontynuowania obrony w żadnym wypadku nie powinno dojść do kapitulacji twierdzy.

W czasie działań mających na celu ~~obronę~~ zdobycie twierdzy należy dążyć do wykonania zdecydowanego szturm, po uprzednim wykonaniu prac minerskich w celu wysadzenia fortyfikacji nieprzyjacielskich by w ten sposób umożliwić wojskom własnym wdarć się do wnętrza twierdzy i zdobycia jej.

Nieco uwagi poświęcił wreszcie Tarnowski zagadnieniu zaopatrzenia wojsk. Jego rozwiązanie widział on w ułatwieniu handlarzom możliwości sprzedawania żołnierzom żywności według określonej ściślejszymi przepisami procedury oraz w nakłonieniu ich do systematycznego dostarczania żywności do rejonu obozu.

W sumie dzieło Tarnowskiego posiada wyjątkową wartość w polskiej literaturze wojskowej XVI wieku i bezsprzecznie zajmuje w niej czołowe miejsce.

Jest ono pierwszą fundamentalną pracą taktyczną, na której opierali się później Bielski, Sarnicki

1 Zamoyski.

Zasady ówczesnej sztuki wojennej wyłożone w pracy Tarnowskiego stały się podstawą działalności dla wielu dowódców polskich, dzięki temu, że dzieło jego połączone drukiem i rozpowszechniono.

Wartość dzieła Tarnowskiego jest poważna a dla nas ma szczególne znaczenie dlatego, że jest cno wiernym odzwierciedleniem stanu polskiej sztuki wojennej w czasach Odrodzenia.

Tarnowski szeroko opisał znane wówczas sposoby prowadzenia walki i wojny. Scharakteryzował wyszkolenie i zapatrzenie wojska oraz szereg innych zagadnień umożliwiając w ten sposób współczesnym poznanie i zastosowanie w praktyce wielu zagadnień ówczesnej sztuki wojennej oraz przekazał dla potomnych wiele danych stanowiących źródło ich badań.

4. Marcin Bielski "Sprawa rycerska..."

Znaczny wpływ na rozwój teoretycznej myśli wojskowej w Polsce w XVI wieku wywarła działalność pisarza wojskowego a zarazem historyka Marcina Bielskiego.

Bielski urodził się w 1495 roku we wsi Białej koło Sieradza. Wykształcenie zdobył on na dworze krakowskiego magnata Kmity. Wraz z nim uczestniczył w szeregu wyprawach wojennych przeciwko Tatarom i Włochom. Między innymi w 1531 roku brał udział w bitwie pod Obertynem. Cenne doświadczenie jakie zdobył w działalności teoretyczno-wojskowej.

W 1569 roku ogłosił napisaną w języku polskim pracę poświęconą zagadnieniom sztuki wojennej. Praca ta nosiła tytuł: "Sprawa rycerska według postępków zachowania starego obyczaju rzymskiego, greckiego, macedońskiego i innych narodów, dawniejszych wieków i obecnego tak pogaństwa jako i ohrześcijaństwa, z różnych ksiąg wypisana ku czytaniu i nauce ludziom rycerskim pożyteczna".

W porównaniu z pracami Łaskiego, Modrzewskiego i Tarnowskiego dzieło Bielskiego nie przedstawia takiej poważnej wartości ani w praktyce ani też w historii polskiej teoretycznej myśli wojskowej i zajmuje raczej

drugorzędne miejsce. Stało się to dlatego, że Bielski większą część pracy poświęcił historii sztuki wojennej, opierając się na starożytnej przede wszystkim rzymskiej literaturze wojskowej.

Bielskiego szczegółowo scharakteryzował więc organizację armii rzymskiej, jej szyki bojowe oraz sposoby działań oraz przytoczył dane dotyczące różnorodnych zagadnień rzymskiej sztuki wojennej w celu przekazania praktycznych wskazówek dla współczesnej mu armii. Robił to jednak bardzo nieudolnie, gdyż chciał przenieść pewne zasady i wzory rzymskiej sztuki wojennej na przed tysiąca lat do współczesnej mu epoki.

Mimo tego poważnego mankamentu Bielski wysunął wiele ciekawych zagadnień dotyczących współczesnej mu sztuki wojennej. Szeroko scharakteryzował między innymi sposoby obrony i zdobywania twierdz, przy czym szczególny nacisk położył na prowadzenie tzw. wojny minerskiej, która w XVI wieku poważnie rozwinęła się.

Wojna minerska polegała z jednej strony na podkopywaniu się pod obleżony obiekt i zakładaniu min celem wysadzenia fortyfikacji z drugiej zaś strony na drażnieniu chodników od wewnątrz i niszczeniu ładunków prochowych przygotowanych uprzednio przez wojska oblegające.

Bielski jako jeden z pierwszych polskich pisarzy wojskowych poruszył zagadnienia techniki artylerii. Zrobił to z ogromnym zapałem co świadczy o tym, że orientował się on w tej dziedzinie nadzwyczaj dobrze. W jego rozważaniach charakterystyczną jest teza o konieczności werbowania i szkolenia polskich artylerzystów, ze względu na to, że najemni-cudzoziemscy puzkarze często dają się przekupić i pozostają w zmowie z nieprzyjacielem, w rezultacie niejednokrotnie przyczynili się do niepowodzeń wojsk polskich.

Z zagadnień technicznych Bielski przedstawił sposób sporządzania różnych gatunków prochu strzelniczego oraz sposoby produkcji różnego rodzaju pocisków takich jak: "kule ogniste"^{x/}, "race"^{xx/},

part 4
rymsko

Wskazywanie
do twierdz
od strony

Wskazywanie
na celownik
artylerii

Wskazywanie
na rodzaj prochu

1. wreszcie "garnce szturmowe" ^{xxx/}. Ponadto scharakteryzował zasadnicze typy dział polskich używane w XVI wieku a mianowicie działa ciężkie /kolubryny/ ciągnięte przez dwadzieścia koni, działa średnie /kartuany/ ciągnięte przez cztery - sześć koni i lekkie działa piechoty ^{sznurce} przewożone na wozach taborowych i przystosowane do prowadzenia z nich ognia oraz określił zasady ich wykorzystania w różnych rodzajach walki.

Bielski rozwinął kilka zagadnień wysuniętych przez Tarnowskiego. Między innymi scharakteryzował sposób i warunki podnoszenia tężyzny fizycznej żołnierzy, organizację i sposób wykonania marszu oraz urządzenie obozu warownego w bezpośredniej styczności z nieprzyjacielem. W tych warunkach zalecił on wydzielenie części sił dla bezpośredniej osłony oraz rozwinięcie głównych sił w szyku bojowym w gotowości do odparcia uderzenia nieprzyjaciela. Część oddziałów, głównie piechoty pod ich osłoną powinna prowadzić intensywne prace w celu szybkiego urządzenia obozu warownego.

Bielski poświęcił wreszcie wiele uwagi walce obronnej i zaczepnej. Ponieważ jednak usiłował on przeprowadzić mechaniczną analogię pomiędzy działaniami armii rzymskiej w starożytności i armii polskiej w XVI wieku, to przedsięwzięcie ze względu na nierealność nie mogło przynieść pomyślnych wyników.

W rozważaniach Bielskiego najbardziej cenne są opisy bitew i kompanii w których brał on osobiście udział. Na podstawie własnych obserwacji Bielski scharakteryzował życie obozowe żołnierzy i w ten sposób zgromadził cenne materiały na podstawie, których można prowadzić badania w tej dziedzinie.

W sumie dzieło Bielskiego stanowi typową pracę z historii sztuki wojennej. Poważną jej część stanowią bowiem opisy bitew i kompanii oraz porównania z bitwami starożytności.

x/ artyleryjski pocisk zapalający wykonany ze szmat saletrą, siarką i żywicą oraz prochem, całość zawinięta w kulę i oblana smołą.

xx/ pocisk wykonany w sposób zbliżony- tworzy rodzaj strzały zakończonej grettem.

xxx/ pocisk artyleryjski /granat/, napełniony ładunkiem prochowym i kawałkami żelaza.

W swej twórczości Bielski opierał się na literaturze rzymskiej a także własnych doświadczeniach i dlatego nie jest ona jednolita pod względem wartości. O ile bowiem rozdziały traktujące o starożytnej sztuce wojennej i mechaniczne analogie posiadały jedynie minimalną wartość użytkową dla armii XVI wieku o tyle rozdziały dotyczące zagadnień współczesnej sztuki wojennej mogły być praktycznie wykorzystane i dlatego znaczenie ich było bez porównania większe.

W rozwoju polskiej teoretycznej myśli wojskowej praca Bielskiego odegrała mimo wszystko szczególnie w odniesieniu do techniki artylerii dosyć poważną rolę, tym bardziej, że była ogłaszana drukiem i dzięki temu fachowcy wojskowi mieli możliwość dobrego jej poznania. Praca Bielskiego posiada bardzo poważną wartość poznawczą bowiem choć dla praktycznego użytku ówczesnych wojsk tylko niektóre zagadnienia posiadały wartość użytkową to z perspektywy historycznej, stanowią one cenne źródło wiadomości o ówczesnej armii i sztuce wojennej.

5. Stanisław Sarnicki - "Księgi hetmańskie".

Stanisław Sarnicki swe dzieło: "Księgi hetmańskie", napisał w 1578 r. w celu jak to stwierdził we wstępie "udoskonalenia" nauki wojskowej w Polsce. Choć dzieło Sarnickiego nie było drukowane a więc i nie zostało rozpowszechnione tak jak na przykład praca Tarnowskiego, tym niemniej zasługuje ono na uwagę, gdyż stanowi ważną pozycję w polskim piśmiennictwie wojskowym. Zawiera bowiem wiele cennych, nie znanych z innych źródeł wiadomości dotyczących różnych dziedzin sztuki wojennej..

W "Księgach hetmańskich" Sarnicki scharakteryzował wiele różnorodnych zagadnień. Choć nie

był on ani dowódcą, ani specjalistą wojskowym, w swym dziele przekazał mnóstwo wiadomości umożliwiających poznanie wielu dziedzin ówczesnej sztuki wojennej^{x/}.

Należy do nich zaliczyć przede wszystkim dane z dziedziny współczesnej Sarnickiemu techniki wojennej zarówno obcej, jak i polskiej. Wśród nich szczególne miejsce zajmują opisy oraz rysunki różnego rodzaju mostów, opisy techniczne produkcji dział i amunicji artyleryjskiej, wyrobu prochu strzelniczego i inne. Sarnicki opisał także z taktycznego punktu widzenia szereg bitew a między innymi bitwę pod Obertynem. Na jej przykładzie przedstawił dokładnie ówczesne ugrupowanie wojsk polskich zwane "starym urządzeniem polskim", i określił zasady jego wykorzystania.

W ciekawy sposób Sarnicki scharakteryzował sposoby zdobywania zamków oraz innych umocnień fortyfikacyjnych. Według jego wskazań zamek może być zdobyty "wierzchem" przy pomocy drabin i lin, "środkiem", przez wykonanie wyłomu w murze i wreszcie "spodem" drogą wykonania podkopów. Wszystkie te sposoby zdobywania zamków i innych umocnień fortyfikacyjnych mogą być stosowane oddzielnie lub też łącznie w celu przyspieszenia zwycięstwa.

Sarnicki wysunął ponadto szereg innych zagadnień związanych z przygotowaniem i prowadzeniem wojny. Wszystkie co uważał on w swych tezach za przydatne zilustrował przykładami z dzieł wojennych w starożytności i czasów jemu współczesnych.

W sumie praca Sarnickiego, choć w XVI wieku w zasadzie nie była znana posiada dla współczesnych bardzo poważną wartość zawiera bowiem bardzo bogaty materiał głównie z dziedziny słabo znanej techniki wojennej. Dodatnią stroną "Książki hetmańskich" jest i to, że jedynie one spośród wszystkich prac teoretyczno-wojskowych XVI wieku zawierają dużą ilość szkiców oraz rysunków technicznych wykonanych własnoręcznie przez autora. Ważniejsze z nich to rysunki mostów pontonowych, dział i pocisków artyleryjskich i wreszcie najcenniejszy z nich to szkice

Opisy techniczne
produkcji
dział
amunicji
79000
- Książki
- Technika
- Podanie

x/ O pracy Sarnickiego można wspomnieć jedynie marginesowo, ponieważ znajduje się ona tylko w jednym egzemplarzu i to w rękopisie. Prawdopodobnie już w najbliższym czasie sytuacja ulegnie zmianie, obecnie podjęte zostały bowiem prace mające na celu opracowanie i opublikowanie tego dzieła.

"starego urzędnika polskiego", obrazujący ugrupowanie wojsk polskich w XVI wieku^{x/}.

6. Jan Zamoyski "Rada sprawy rycerskiej"

Teoretyczna myśl wojskowa w Polsce pod koniec XVI wieku była reprezentowana przez jeszcze jednego przedstawiciela w osobie hetmana Jana Zamoyskiego.

W okresie swej praktyki dowódczej Zamoyski śladem innych hetmanów wydał wiele tzw. "artykułów hetmańskich" w których na bieżąco udzielał podwładnym wytycznych związanych z konkretną sytuacją bojową.

Poza "artykułami hetmańskimi" Zamoyski napisał dzieło pt. "Rada sprawy rycerskiej". W dziele tym zanalizował szereg zagadnień związanych z obronnością Rzeczypospolitej oraz z organizacją, uzbrojeniem, wyszkoleniem i dyscypliną żołnierzy. Ponadto scharakteryzował różnorodne sposoby prowadzenia walki a szczególnie walkę w oparciu o umocniony tabor wreszcie zaś obronę i zdobywanie zamków, sposoby walki z Tatarami i Turkami i inne zagadnienia analogiczne do tych jakie ujął w swej pracy Tarnowski.

Praca Zamoyskiego w dorobku polskiej teoretycznej myśli wojskowej nie stanowiła więc nowej pozycji, a jedynie powtórzeniem już istniejącej pracy Tarnowskiego. Różni się ona od niej jedynie pod względem literackiego ujęcia poszczególnych zagadnień, które poza tym w obu pracach są identyczne. Dlatego też często podejmowane są starania mające na celu udowodnienie istniejącego od dawna przypuszczenia, że Zamoyski po prostu przepisał pracę Tarnowskiego, opracował ją pod względem

x/ Patrz szkic Nr 4.

stylistycznym usystematyzował poszczególne zagadnienia i podpisał ją swym nazwiskiem.

7. Antoni Schneeberger "O zachowaniu dobrego zdrowia żołnierzy"

W epoce Odrodzenia nastąpił także rozwój medycyny wojskowej. Rozwój ten zainicjował Antoni Schneeberger, wybitny lekarz pochodzenia szwajcarskiego osiadły na stałe w Polsce. W 1564 roku napisał on pracę "O zachowaniu dobrego zdrowia żołnierzy". Praca ta posiadała ogromną wartość, gdyż była ona pierwszym w Europie podręcznikiem medycyny wojskowej.

Antoni Schneeberger wyłożył w niej główne zasady higieny oraz metody leczenia stosowane w wojsku. Szeroko zanalizował elementarne warunki higieny i podstawowe wymogi sanitarne, jakim powinien odpowiadać teren wybrany na obóz oraz ostrzegał przed chęcią zakładania jego w pobliżu bagien. Zwrócił także baczna uwagę na konieczność wykonywania urządzeń sanitarnych w czasie zakładania obozu. Między innymi określił sposób kopania studzien oraz filtrowanie wody.

Schneeberger poruszył ponadto szereg zagadnień związanych z praktycznym stosowaniem przez żołnierzy różnorodnych zabiegów medycznych takich jak przeciwdziałanie groźbie odmrożenia i leczenia odmrożeń, opatrywanie mniej skomplikowanych ran, wystrzeganie się epidemii itp.

W sumie praca Schneebergera, stanowi wartościową pozycję w dorobku polskiego piśmiennictwa wojskowego czasów Odrodzenia. Posiadała ona poważną wartość praktyczną głównie dlatego, że była pierwszą i jedyną zresztą pracą tego typu, zawierającą dużą ilość konkretnych rad i wskazówek z dziedziny higieny i medycyny tak niezbędnych dla armii.

x

x

x

Intensywna praca pisarzy Odrodzenia nad różnorod-

nyymi zagadnieniami armii i sztuki wojennej legła u podstaw rozwoju polskiej teoretycznej myśli wojskowej.

Dzieła wybitnych myślicieli i teoretyków wojskowych XVI wieku zapoczątkowały powstanie polskiej teoretycznej myśli wojskowej i stały się podstawą jej rozwoju w wiekach następnych, Polskie piśmiennictwo wojskowe XVI wieku charakteryzowało bogactwo poruszanych zagadnień z różnorodnych dziedzin związanych z wojskami i sztuką wojenną. Pomimo tego zagadnienia ogólnowojskowe związane z zasadami wykorzystania wojsk przeważały nad zagadnieniami specjalnymi, które w zasadzie były traktowane drugorzędnie.

II. Zarys węzłowych zagadnień polskiej teoretycznej myśli wojskowej w XVI wieku.

Wśród wielu różnorodnych zagadnień którymi zajmowała się polska teoretyczna myśl wojskowa w epoce Odrodzenia na pierwsze miejsce wysunęło się zagadnienie umocnienia siły obronnej Rzeczypospolitej. Zagadnienie to wobec groźby najazdów z zewnątrz, a w szczególności wobec nieustannych niepokoїв na południowo-wschodnich granicach państwa miało doniosłe znaczenie. Przewijało się ono przez wszystkie prace ówczesnych teoretyków z nim właśnie wiążą się różnorodne problemy, jakie nurtowały ówczesną teoretyczną myśl wojskową. Ważniejsze z nich to: teoria wojny i pokoju; zabezpieczenie środków finansowych na utrzymanie wojska organizacja, uzupełnienie i zaopatrzenie wojsk; wyszkolenia i wychowania żołnierzy; uzbrojenie i technika wojenna; założenia strategii i taktyki i wreszcie medycyna wojskowa.

Teoria wojny i pokoju znalazła najpełniejszy wyraz: w III księdze dzieła Modrzewskiego "O poprawie Rzeczypospolitej". Teza dwóch rodzajów wojen: wojny sprawiedliwej i niesprawiedliwej oraz uznanie za dopuszczalną jedynie wojnę sprawiedliwą a więc obronną, akcentuje wyraźnie pokojowość doktryny Modrzewskiego. Z koncepcją tą są zgodni również i inni pisarze głównie zaś Tarnowski i Zamcoyski, którzy pisząc o

wojnach odpornych - "broniących się" oraz wojnach "zaczepnych - obrażających", zdecydowanie potępili drugi z wymienionych rodzajów wojen.

przymiarki
Polscy pisarze wojskowi XVI wieku zdecydowanie wypowiedzieli się przeciwko jakimkolwiek formom agresji. Jednocześnie postulowali prowadzenie polityki zawierania przymierzy z sąsiednimi państwami, aby tą drogą zachować pokój i ograniczyć do minimum groźbę wybuchu wojny. Jednak gdy zawiodą wszystkie środki pokojowego uregulowania konfliktu /akcja dyplomatyczna, propozycja rozejmu czy wreszcie demonstracja sił zbrojnych w rejonach nadgranicznych/ można wówczas w celu powetowania strat wyrządzonych przez nieprzyjaciela rozpocząć wojnę zaczepną. Wojnę taką stawiano na równi z obroną przed agresją jednakże pod warunkiem, że została ona oficjalnie wypowiedziana. Po pokonaniu nieprzyjaciela i zakończeniu działań wojennych powinny być podjęte odpowiednie kroki w celu zapewnienia trwałego bezpieczeństwa drogą zawarcia pokoju na takich warunkach, które uniemożliwiłyby powtórzenie agresji.

Zagadnienie zabezpieczenia środków finansowych na utrzymanie wojska poruszone zostało także przez kilku pisarzy, gdyż było ono stałą bolączką hetmanów i króla oraz wszystkich, ponoszących odpowiedzialność za stan

obronności kraju.

Niedociągnięcia na odcinku zapewnienia stałych funduszków na wojsko dały się bardzo wyraźnie zauważyć na przestrzeni XVI wieku, w odniesieniu do wojsk "obrony potocznej". Wyraziło się to w utrzymywaniu niedostatecznych liczebnie i bardzo chwiejnych kontyngentów tego wojska. Trudności finansowe jak wykazali to pisarze XVI wieku występowały dlatego, ponieważ szlachta uchylała się od płacenia podatków na wojsko, twierdząc, że obrona granic, należy do króla, który posiada ogromne majątki na zaspokojenie tego rodzaju potrzeb, szlachta nie zdawała sobie sprawy, że w czasie wojny, sytuacja komplikowała się, gdyż wówczas dochód z majątków królewskich nie wystarczał. Nie też dziwnego, że na podstawie alarmów Modrzewskiego, Tarnowskiego i innych pisarzy czynione rozliczne próby wyjścia z powyższego impasu x/.

Z zagadnieniem zabezpieczenia odpowiednich funduszków na utrzymanie wojska bardzo ściśle powiązana jest organizacja i uzupełnienie armii.

W XVI wieku struktura organizacyjna wojsk polskich opierała się na dwóch podstawach: na szlacheckim pospolitym ruszeniu i na wojskach zaciężnych, które zorganizowane były w rotach piechoty i chorągwie jazdy. Wartość bojowa pospolitego ruszenia szlachty w rezultacie przemian ekonomiczno-społecznych oraz stale wzrastającego znaczenia broni palnej wyraźnie zmalała. Tym niemniej Tarnowski, Zamoyski i inni pisarze epoki Odrodzenia akceptowali istnienie tej przestarzałej bądź co bądź instytucji głównie dlatego, że szlachta zerwała próbę zastąpienia pospolitego ruszenia stałym podatkiem od posiadaczy ziemi na utrzymanie wojsk zaciężnych. Stąd też w warunkach, gdy brakowało odpowiednich funduszków na utworzenie silnej armii najmniej

x/ zagadnienie to rozwiązane zostało w roku 1563 kiedy to król Zygmunt August na sejmie piotrkowskim zrzekł się 1/4 części dochodów z majątków królewskich na utrzymanie stałego wojska zaciężnego, zwanego oddziałem "wojskiem kwarcianym", które zastąpiło oddziały "obrony potocznej".

należało zadewolnić się mobilizowanym dorywczo pospolitym ruszeniem szlachty.

Uzupełnienie oddziałów wojsk zaciężnych ze względu na brak funduszy opierało się na zasadzie werbowania najemników - dopiero w chwili zagrożenia z zewnątrz. Po zakończeniu działań większą część wojsk zaciężnych ze względu na duże koszty ich utrzymania natychmiast demobilizowano. Stąd też stale utrzymywano pod bronią jedynie nieliczne oddziały "obrony potocznej", a później wojsk kwarcianych. Uzupełnienie wojsk oparte było na werbunku ochotników według tzw. "listów przypowiednich" tzn. dokumentów wydawanych przez króla, ustalających ilość żołnierzy w formowanej chorągwi czy też roczne czasokres służby i wysokość żołdu.

Pospolite ruszenie, oczywiście za zgodą samej szlachty powoływano pod broń w dwojaki sposób - albo z całego kraju albo też z rejonu bezpośrednio zagrożonego napadem.

Ponieważ istniejąca procedura mobilizowania szlachty była bardzo skomplikowana Modrzewski i inni pisarze XVI wieku zalecali utworzenie nad zagrożoną granicą szeregów wojskowych zamieszkałych przez ludność gotowaną każdej chwili do walki w obronie granic. Takie rozwiązanie zagadnienia ograniczało rolę mało-wartościowego pospolitego ruszenia oraz w pewnym stopniu rozwiązywało problem finansowania armii a to dlatego, że nie przewidywano opłacania osobników wojskowych.

Zagadnienie zaopatrzenia wojska w żywność znalazło odzwierciedlenie głównie w pracach Tarnowskiego i Zamoyskiego. Określili oni przepisy obowiązujące w czasie nabywania produktów żywnościowych od kupców handlujących w sąsiedztwie obozu wojskowego. Ponadto domagali się zobowiązania handlarzy do stałego zaopatrywania wojsk niezależnie od warunków konkretnej sytuacji terenowej, atmosferycznej i bojowej. W określeniu obowiązków hetmańskich wskazali na konieczność osobistej ich troski się o zaopatrzenie wojska.

Zalecenia te posiadały bardzo doniosłe znaczenie. Ponieważ w XVI wieku nie znano jeszcze metody centralnego zaopatrywania wojska, dlatego należało dbać o stworzenie warunków indywidualnego zaopatrzenia żołnierzy w wyżywienie, by im to ułatwić opracowano przepisy regulujące tę kwestię.

Pracę wszystkich pisarzy Odrodzenia zainteresował zagadnienie wykształcenia i wychowania żołnierzy. Zostało to spowodowane przede wszystkim niedostatecznym wykształceniem bojowym pospolitego ruszenia oraz słabą dyscypliną.

Według wytycznych ówczesnych pisarzy wykształcenie wojska opierało się na indywidualnej nauce wkładania bronią oraz okresowo przeprowadzanych popisach /przeглядach/ wojska na których sprawdzano stopień wykształcenia i ogólną sprawność bojową wojska.

W owym czasie czasu nie było szkół wojskowych i nie prowadzono systematycznego szkolnictwa zarówno indywidualnego jak i zbiorowego, dlatego też umiejętność posługiwania się bronią zależała wyłącznie od osobistego poświęcenia każdego żołnierza do tego palącego zagadnienia. Ponieważ młodzież szlachecka w owym czasie nie zwracała dostatecznej uwagi na wykształcenie wojskowe dlatego pisarze wojskowi piętnowali jej zniechęcałość i domagali się utworzenia szkół wojskowych oraz zaostrzenia kontroli gotowości bojowej wojska.

Zły stan wykształcenia żołnierzy odnosił się nie tylko do pospolitego ruszenia szlacheckiego ale także, chociaż w nieco mniejszym stopniu i w stosunku do wojsk zaciężnych. Dlatego też pisarze wojskowi domagali się wzmożenia kontroli gotowości bojowej oddziałów wojsk zaciężnych oraz wprowadzenia przeglądów wojskowych równocześnie w kilku powiatach. Zdarzyły się bowiem wypadki, że żołnierze stający do przeglądu nie posiadali nawet własnej broni i oprządzenia /choć obowiązani byli je mieć/, lecz pożyczali je od innych, którzy w tym czasie nie byli wzywani na przegląd.

Poważne miejsce w pracach teoretyków wojskowych zajęło zagadnienie uzbrojenia i techniki wojennej w odniesieniu zarówno do uzbrojenia piechoty /ręcznej broni palnej/, jak i artylerii oraz innych dziedzinach techniki wojennej.

W uzbrojeniu piechoty polskiej w XVI wieku, wzrosło nasycenie oddziałów bronią palną przy jednoczesnym stopniowym zanikaniu uzbrojenia ochronnego. W końcu XV wieku ręczna broń palna w postaci rusznicy czy hakownicy była bardzo rzadka. Jednak już w drugiej połowie XVI wieku ilość jej poważnie wzrosła a ponadto została ona udoskonalona, pojawiły się bowiem muszkiety lontowe o lepszych właściwościach techniczno-taktycznych aniżeli rusznice. W tym czasie uzbrojenie ochronne piechoty poza hełmami zanikło niemal całkowicie.

Wysoki stopień rozwoju osiągnęła w Polsce w XVI wieku technika artyleryjska na co zwrócili baczna uwagę Bielski i Sarnicki. Wykazali oni, że charakterystyczną cechą rozwoju polskiej artylerii była wielka różnorodność sprzętu. Wynikało to z tego, że działa odlewane były z różnych warstwach przy braku jednolitych norm produkcji Sarnicki a także i Bielski zajęli się wnikliwie techniczną stroną wykonywania dział, pocisków artyleryjskich i prochu strzelniczego by w ten sposób stworzyć możliwość prowadzenia ujednoliconej a zarazem lepszej, szybszej i tańszej produkcji.

Równoległe z rozwojem techniki artylerii postępował rozwój inżynierii wojskowej. Jak wykazali to Tarnowski, Bielski i Sarnicki w czasie obrony umocnionych obiektów saperzy dysponując ładunkami materiału wybuchowego przeciwdziałali akcji minerskiej nieprzyjaciela. Między innymi wykrywali oni i niszczyli ganki minerskie, wykonywane przez oblegających. Natomiast w czasie oblężenia twierdzy saperzy budowali zakryte ganki /podziemne chodniki/ w celu założenia materiału wybuchowego pod umocnienia nieprzyjacielskie i wysadzenia ich w powietrze. Ponieważ prace te wymagały odpowiedniego przygotowania i poważnej wiedzy fachowej, pisarze wojskowi, domagali się wykorzystania do tego celu górników posiadających największe doświadczenia w kopaniu przejść podziemnych.

Prócz wielu innych czynności saperzy troszczyli się także o zabezpieczenie pokonywania przeszkód wodnych. Dla wykonania takiego zadania posiadali oni na swym wyposażeniu łodzie desantowe a nawet i gotowe elementy mostów. Saperzy dysponowali także różnymi innymi narzędziami niezbędnymi do budowy obozu.

Ciekawie i szeroko pisarze wojskowi epoki Odrodzenia scharakteryzowali zagadnienia związane ze strategią i taktyką.

Jak wynika z ich twierdzeń strategię armii charakteryzowało zdecydowanie i śmiałość. Jej ważnym założeniem wysuniętym przez Modrzewskiego, Tarnowskiego i innych teoretyków była koncepcja głosząca konieczność umocnienia południowo-wschodnich granic Rzeczypospolitej drogą wybudowania tam warownych zanków, wojskowych osad pogranicznych oraz zawał leśnych. Koncepcja taka miała swoje uzasadnienie w stałym zagrożeniu tego kierunku strategicznego przez Tatarów i Włochów, nie była więc wymysłem pisarzy, lecz odzwierciedleniem konkretnej rzeczywistości.

Strategię polską w XVI wieku co podkreślali teoretycy wojskowi charakteryzowała konsekwentna dążność do zniszczenia przeciwnika i to w pierwszym rzędzie jego siły żywej w odróżnieniu od strategii zachodnio-europejskiej charakteryzującej się tendencją osiągnięcia zdobyczy terytorialnych. Koncepcja polskich teoretyków wynikała z tego, że najmniej bezpieczniejszy wróg - Tatarzy, prowadził wyłącznie wysoco manewrowe działania noszące charakter wypraw łupieżczych a nie opanowanie terytoriów. W takich warunkach, gdy wróg szybko przemieszczał się do coraz to nowych obszarów należało drogą zdecydowanego manewru i wykorzystania czynnika zaskoczenia narzucić mu bitwę i pokonać go by uwolnić kraj od dalszej groźby napadów. Prowadzenie takich działań wymagało od wojsk polskich poważnej operatywności.

Również taktyka wpływająca z założeń strategicznych znalazła teoretyczne uogólnienie w dziełach pisarzy wojskowych. Wnikliwie scharakteryzowali

oni sposoby walki z Tatarami, polegające na wykonaniu niespodziewanego uderzenia na poszczególne kosze tatarskie w chwili kiedy czambuły w celu chwytania ludzi w jasyr oraz zdobycie żywności zostały podzielone na szereg oddziałów.

Bardzo doniosłą rolę w planach rozgromienia poszczególnych czambułów spełniało zaskoczenie a także konsekwentne przestrzeganie zasady ekonomii sił i zniszczenia żywej siły nieprzyjaciela oraz zasady prawidłowego określenia kierunku głównego uderzenia, jak również wysuniętej przez Łaskiego ^{zasady} "złotego mostu".

Ze sposobów prowadzenia walki w otwartym polu najpełniej została przedstawiona w dziełach teoretyków wojskowych XVI wieku taktyka walki obronno - zaczepnej w oparciu o tabor. Istota tej taktyki obejmującej działania obronne i działania zaczepne polegała na tym, że wojska zwykle mniej liczebne lub bardzo osłabione ukrywały się za rzędami ustawionych w czworobek wozów zaś jazda ustawiała się w środku ^{przyjmując} taboru ugrupowanie zwane "starym urządzeniem polskim", zaś piechota i artyleria rozmieszczała się na wozach i między nimi i ogniem swym odpierała ataki przeciwnika, dążąc do zadania mu jak największych strat, by w ten sposób przygotować warunki do wykonania rozstrzygającego uderzenia oddziałami jazdy, które po rozgromieniu przeciwnika podejmowała za nim pościg.

W opisach taktyki obronno - zaczepnej daje się stwierdzić wpływ osiągnięć praktycznych na teorię. Przykładem zastosowania takiej taktyki była bitwa pod Obertynem w roku 1531 w oparciu o którą wysuwali swe tezy Tarnowski, Bielski, Zameyski i Sarnicki.

Wielu pisarzy wojskowych /Łaski, Sarnicki/ szeroko scharakteryzowało taktykę działań oblężniczych tzn. obroną oraz zdobywania twierdz /zamek i miast warownych/ drogą zdecydowanego szturmum umocnień o ile to możliwe po uprzednim ich wysadzeniu. Obazerne opisy dotyczące tego zagadnienia opierały się głównie na praktyce działań wojennych prowadzonych w Polsce i na zachodzie Europy.

Prócz szczegółowej charakterystyki różnorodnych sposobów prowadzenia walki w polu otwartym czy też w działaniach oblężniczych w pracach teoretyków wojskowych zostało naświetlone zagadnienie zabezpieczenia działań bojowych, a więc swiste rozpoznanie walką, zabezpieczenie wojsk w marzu i na postoju, zabezpieczenie inżynieryjne przepraw przez rzeki, ochrona obozów /taberu/ oraz zabezpieczenie materiałowe wojsk w żywność, sprzęt i amunicję.

Wreszcie ostatnie z ważniejszych zagadnień wysunięte przez pisarzy wojskowych dotyczy medycyny wojskowej i zagadnień higieny. Mimo, że praktyka medycyny wojskowej sięgała w Polsce odległych czasów zagadnienie to po raz pierwszy znalazło odbicie w teorii dopiero w XVI wieku. Oznaczało to poważny krok naprzód w rozwoju tej specjalnej gałęzi wiedzy wojskowej w ówczesnej Rzeczypospolitej. Najpełniejszy wyraz zagadnienie to znalazło w dziele Antoniego Schaebergera. Prócz tego zajął się nim Sarnicki w "Księgach hetmańskich" oraz inni pisarze. Świadczy to o wzrastającej roli tej dyscypliny nauki wojskowej już w tak odległych czasach.

W sumie, teoretycy wojskowi w Polsce w XVI wieku wysunęli wiele ważnych zagadnień, które nawiązywały ówczesną sztukę wojenną i dzięki temu przyczynili się do jej rozwoju, głównie dlatego, że w ogromnej większości zagadnienia te zostały naświetlone z ogromnym zapałem i w formie bardzo przystępnej.

Z a k o Ń c z e n i e :

Odniesienie w Polsce doprowadziło do poważnego rozwoju różnorodnych gałęzi ówczesnej nauki, w tym także i nauki wojskowo-histerycznej. XVI wiek był w zasadzie okresem zaczątków piśmiennictwa wojskowego i polskiej teoretycznej myśli wojskowej.

Intensywna działalność pisarzy wojskowych doprowadził^a do tego, że już w XVI wieku teoretyczna myśl wojskowa wyszła poza stadium zaczątkowe i poważnie

się rozwinęła.

Polskie piśmiennictwo wojskowe XVI wieku wysunęło różnorodne zagadnienia z tym jednakże że zagadnienia o problematyce ogólnowojskowej były raczej nasświetlone i komentowane i dlatego przeważały nad zagadnieniami specjalistycznymi.

Dzieła wojskowe jakie ukazały się w dobie Odrodzenia były liczne i posiadały poważną wartość artystyczną. Dzięki temu wśród wielu żywo rozwijających się wówczas nauk, nauka wojskowości mogła poszczycić się bogatą literaturą i poważnymi osiągnięciami w powiązaniu teorii z praktyką.

Właśnie to stanowi podstawę wysokiej oceny ogólnego poziomu wiedzy wojskowej i sztuki wojennej w Polsce, stojącej znacznie wyżej niż wielu innych krajach ówczesnej Europy.

OPRACOWAŁ:
ST. WYKŁADOWCA KATEDRY Nr 11

mjr dypl. RAŻNIKIEWICZ

Wykonane w 80 egz.

Egz. Nr 1-10-, Kat. Nr 11

Egz. Nr 11-80-Bibl. jaw.

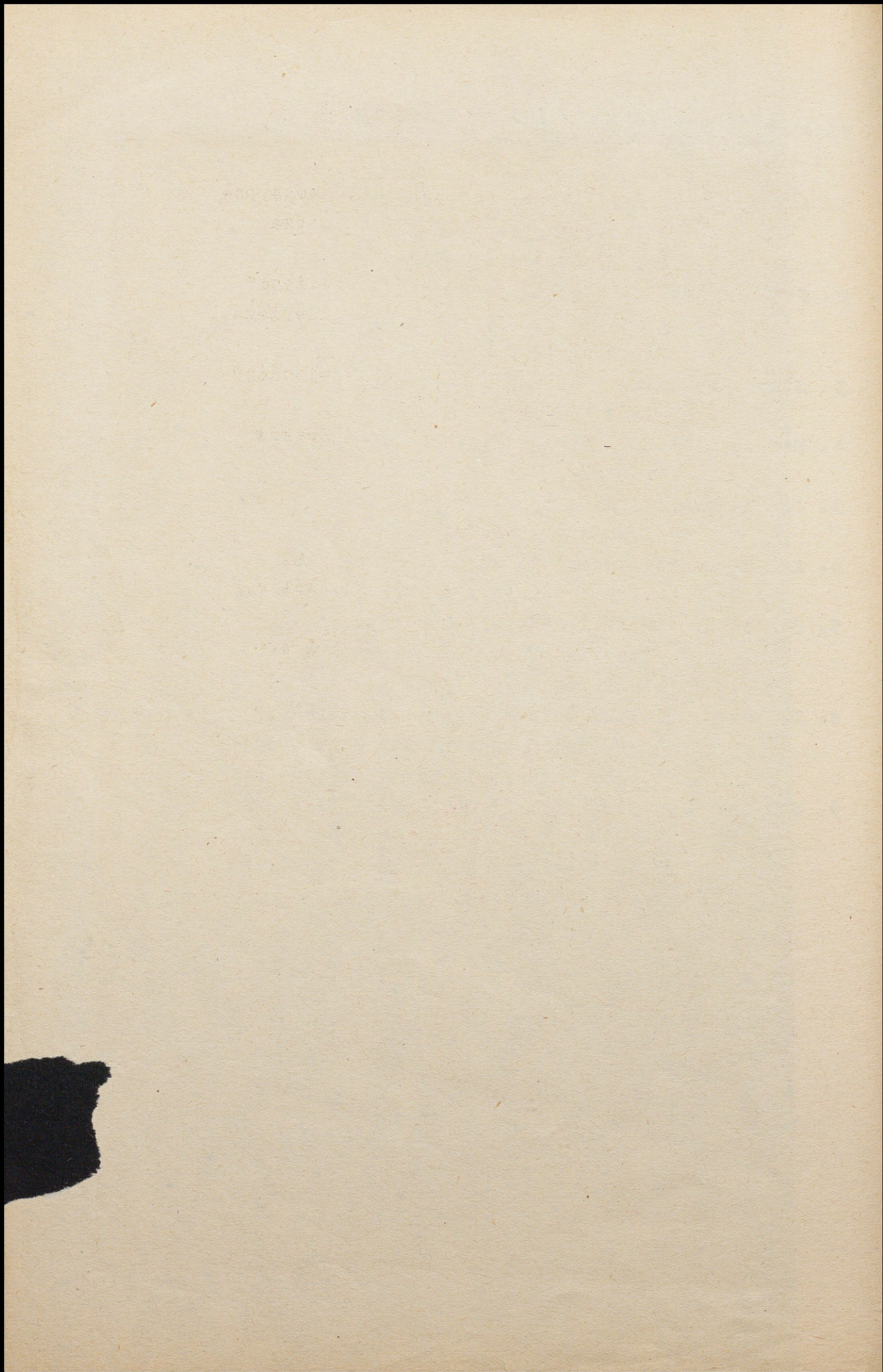
Wyk. Rażnikiewicz - mjr dypl.

Druk. Berzezińska

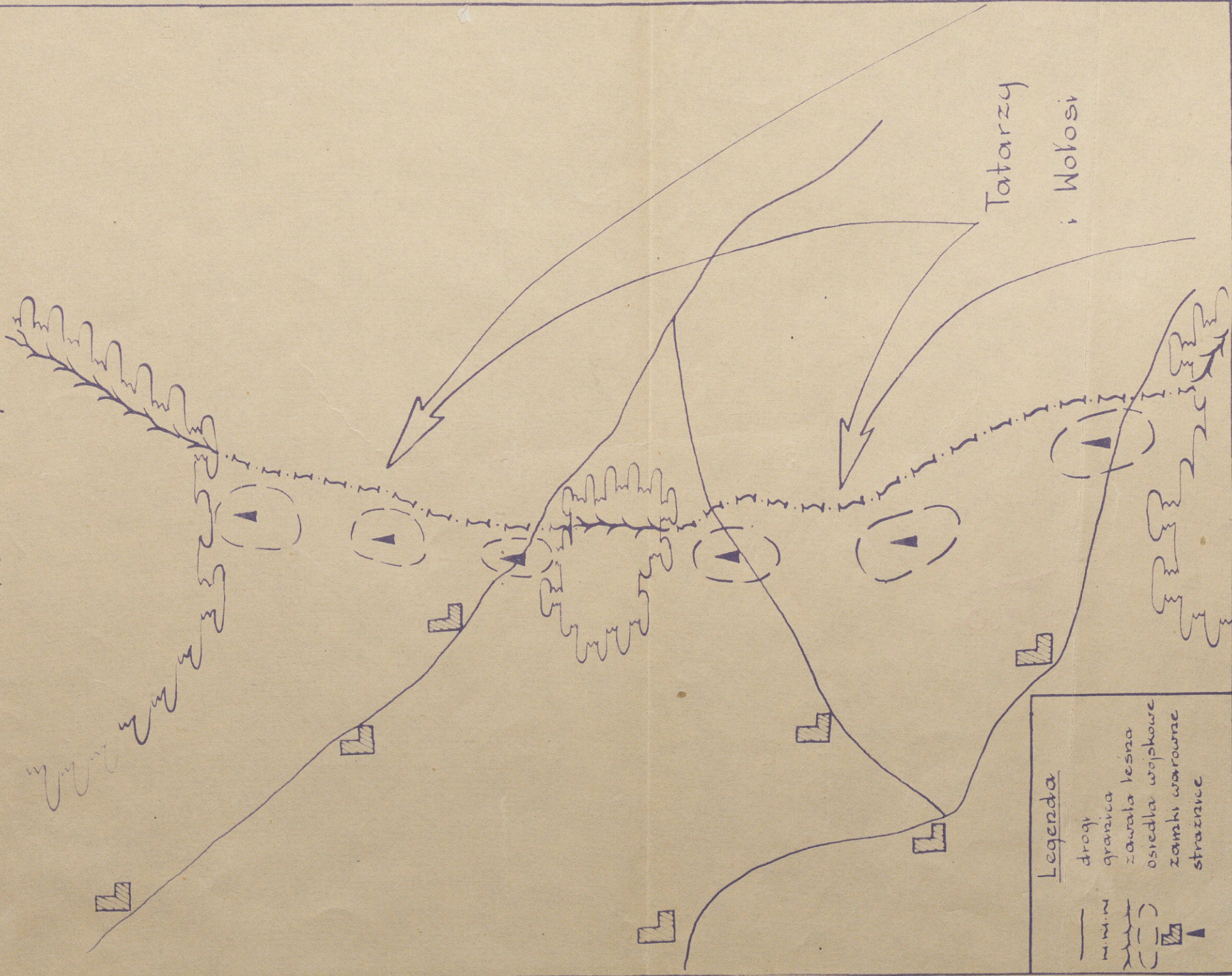
Nr. ks. nasz. 317/RW

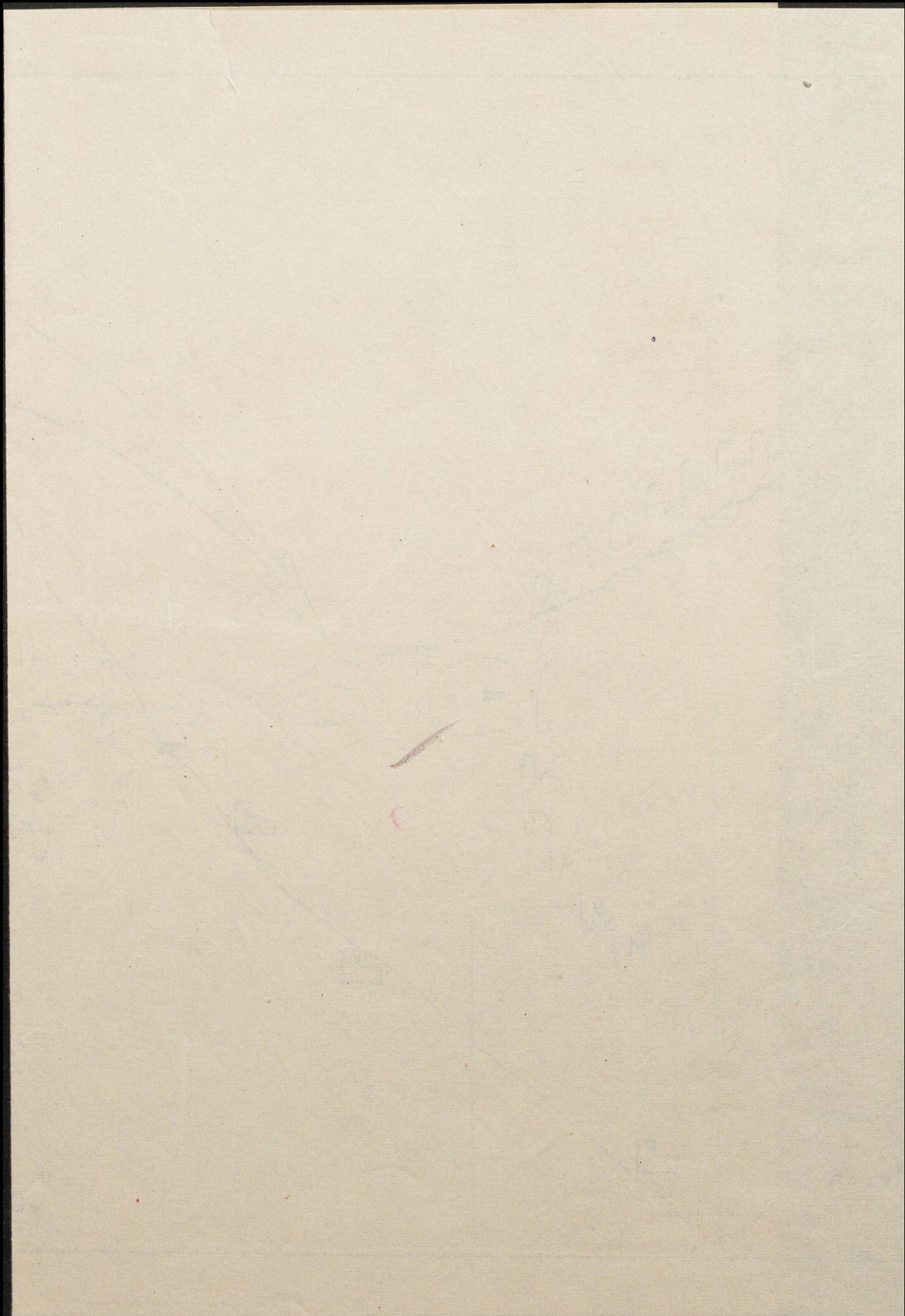
WYKAZ WAŻNIEJSZYCH ŹRÓDEŁ I OBRACOWAN

1. Andrzej Frycz-Modrzewski: "O poprawie Rzeczypospolitej" /przekład Jędrkiewicza
P.I.W. Warszawa 1953 r./
2. Jan Tarnowski: "Consilium rationis bellicae"
/Wyd. homograficzne A.B. Pilińskiego.
Warszawa 1879 r./
3. Stanisław Łaski: "Księgi o gotowości wojennej"
/Lwów 1599 r./
4. Marcin Bielski: "Sprawa rycerska..." /Kraków
1564 r./
5. Jan Zamoyski: "Rada sprawy rycerskiej"
/Zamówienie XIX w./
6. Antoni Schaeffer: "O zachowaniu dobrego
złowia żołnierzy" /Kraków 1564 r./
7. Stanisław Sarnicki: "Księgi hetmańskie"
/Rękopis z drugiej połowy XVI w.
Biblioteka Jagiellońska/.
8. T. Nowak: "Polska sztuka wojenna w czasach
Odrodzenia" Wydawnictwo Ministerstwa
Obrony Narodowej. Warszawa 1955 r.
9. mjr mgr. J. Sikorski: Myśl Wojskowa - Warszawa
9/1958 r.
"Piśmiennictwo wojskowe w Polsce na
przestrzeni wieków".

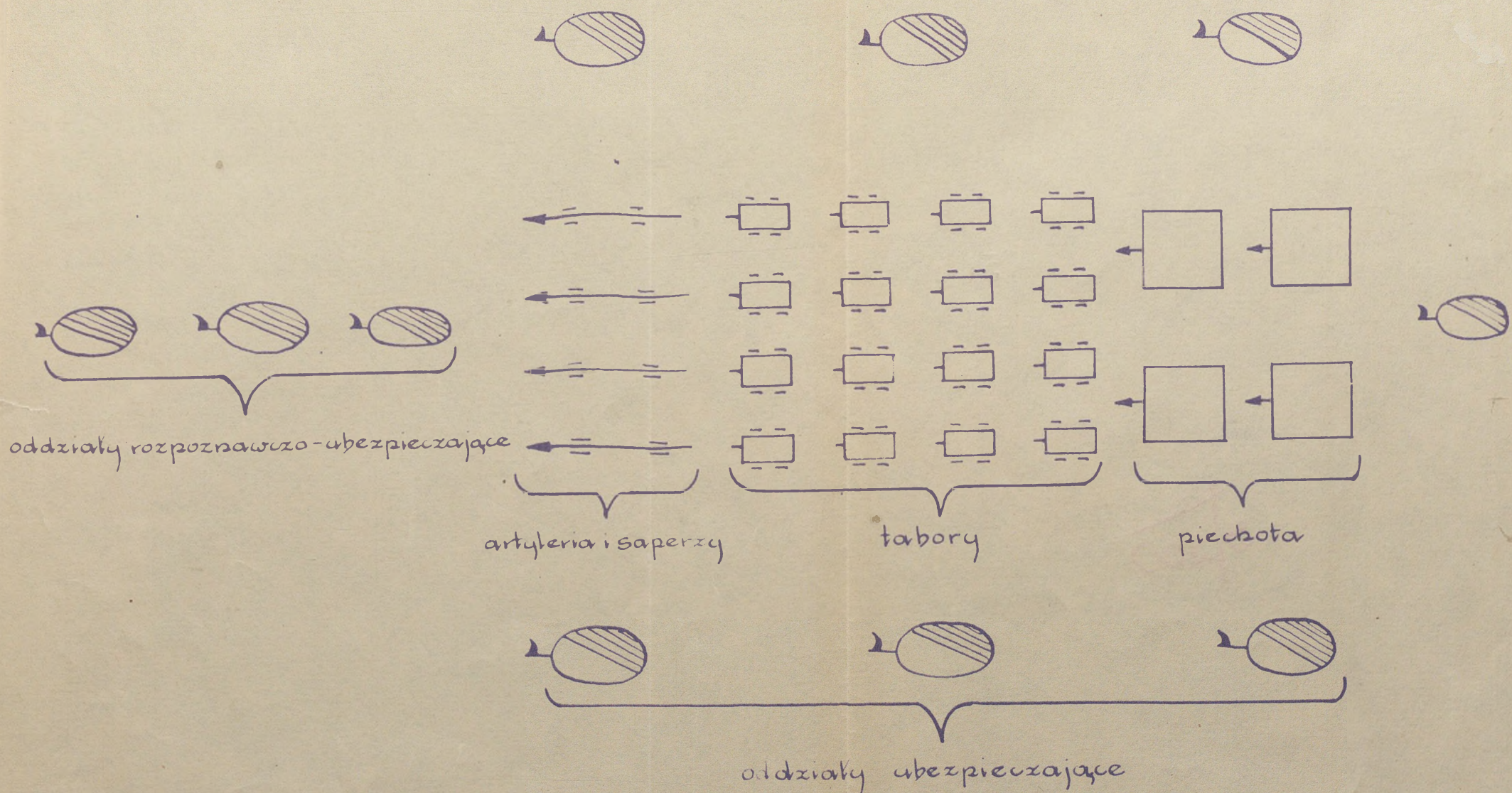
System umocnień pld-wsch granic Rzeczpospolitej proponowany
przez A.F. Modrzewskiego
/ szkic Nr. 1./

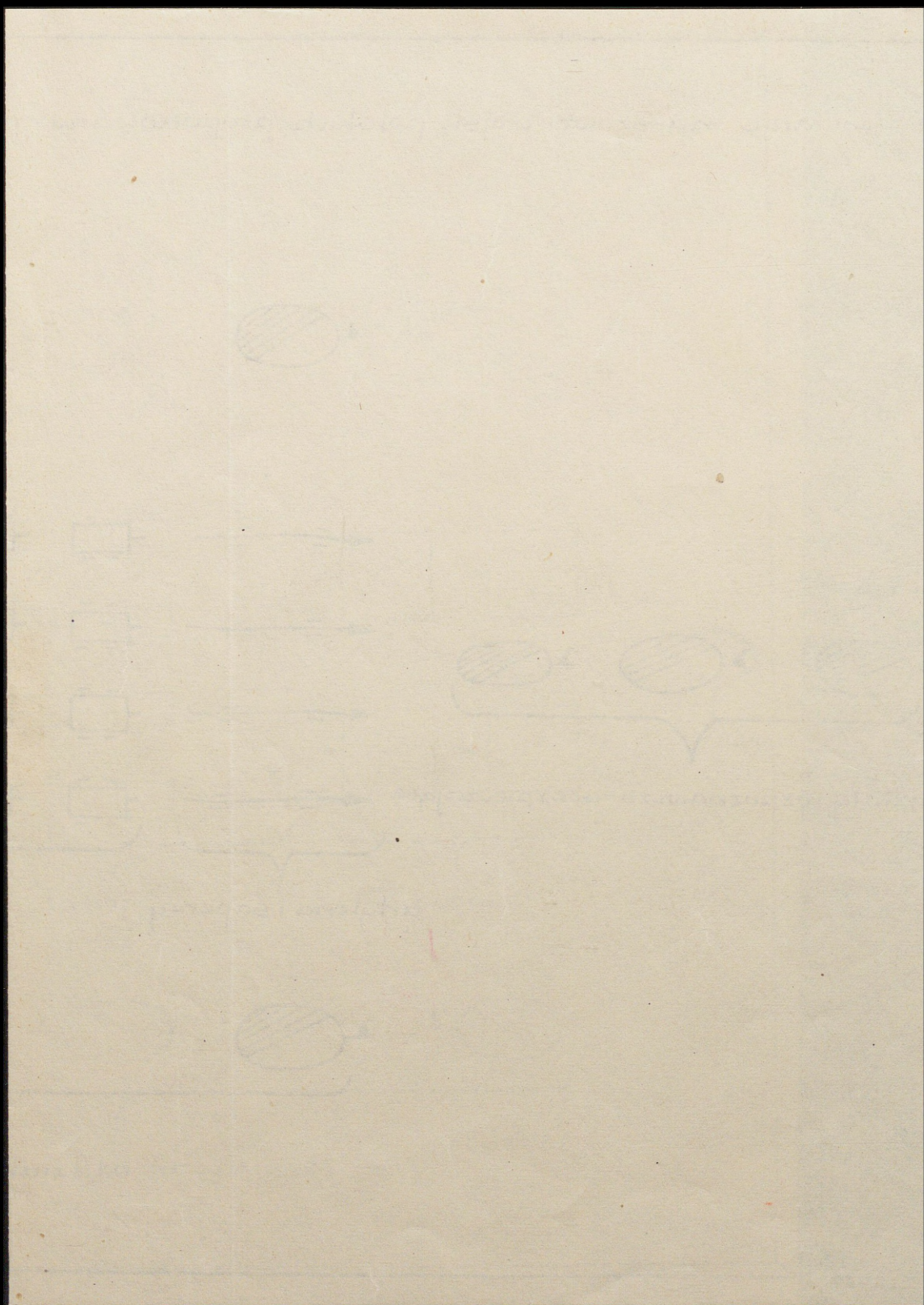

Ugrupowanie marszowe wojsk polskich proponowane przez Tarnowskiego

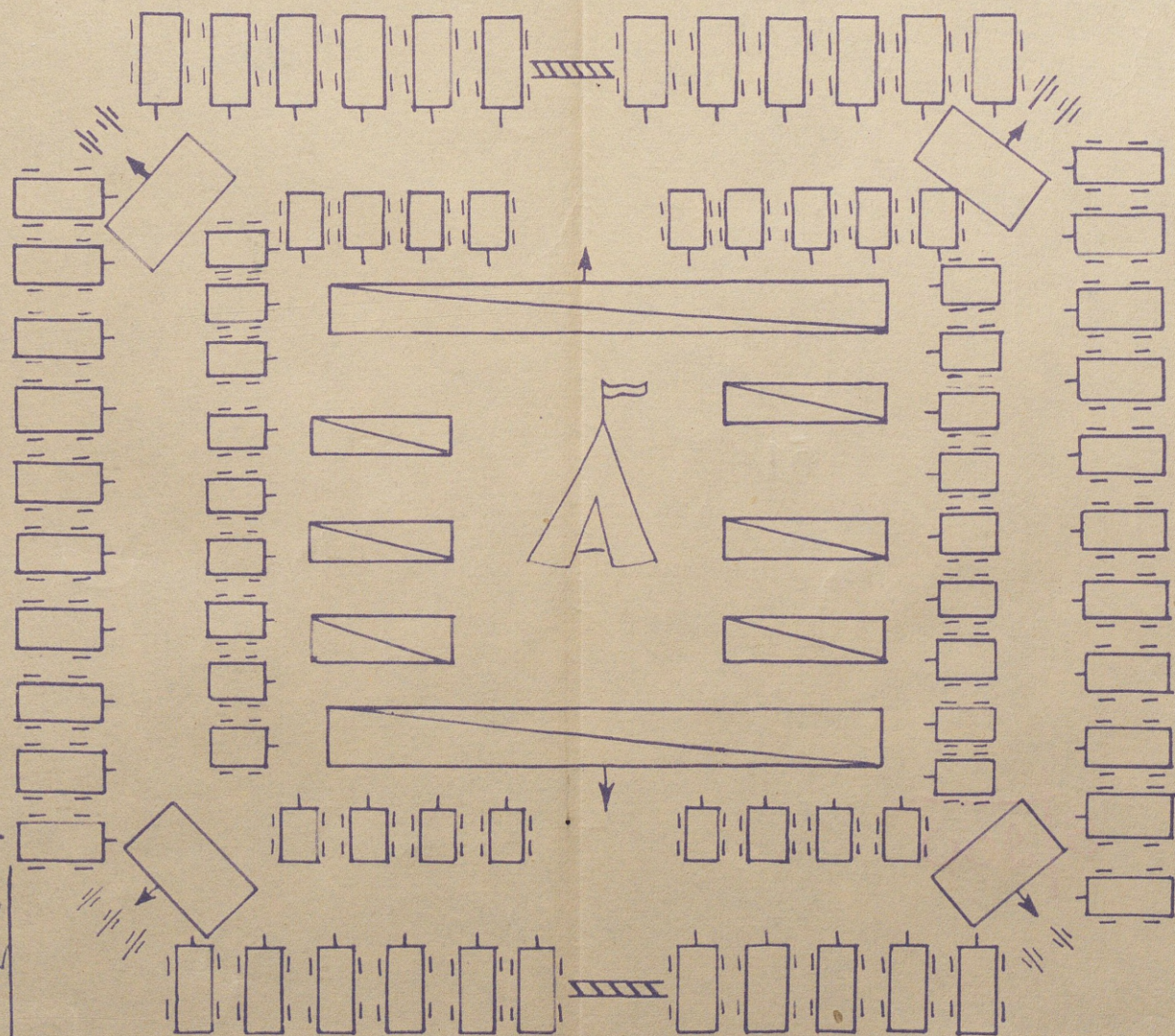
/ szkic Nr 2 /

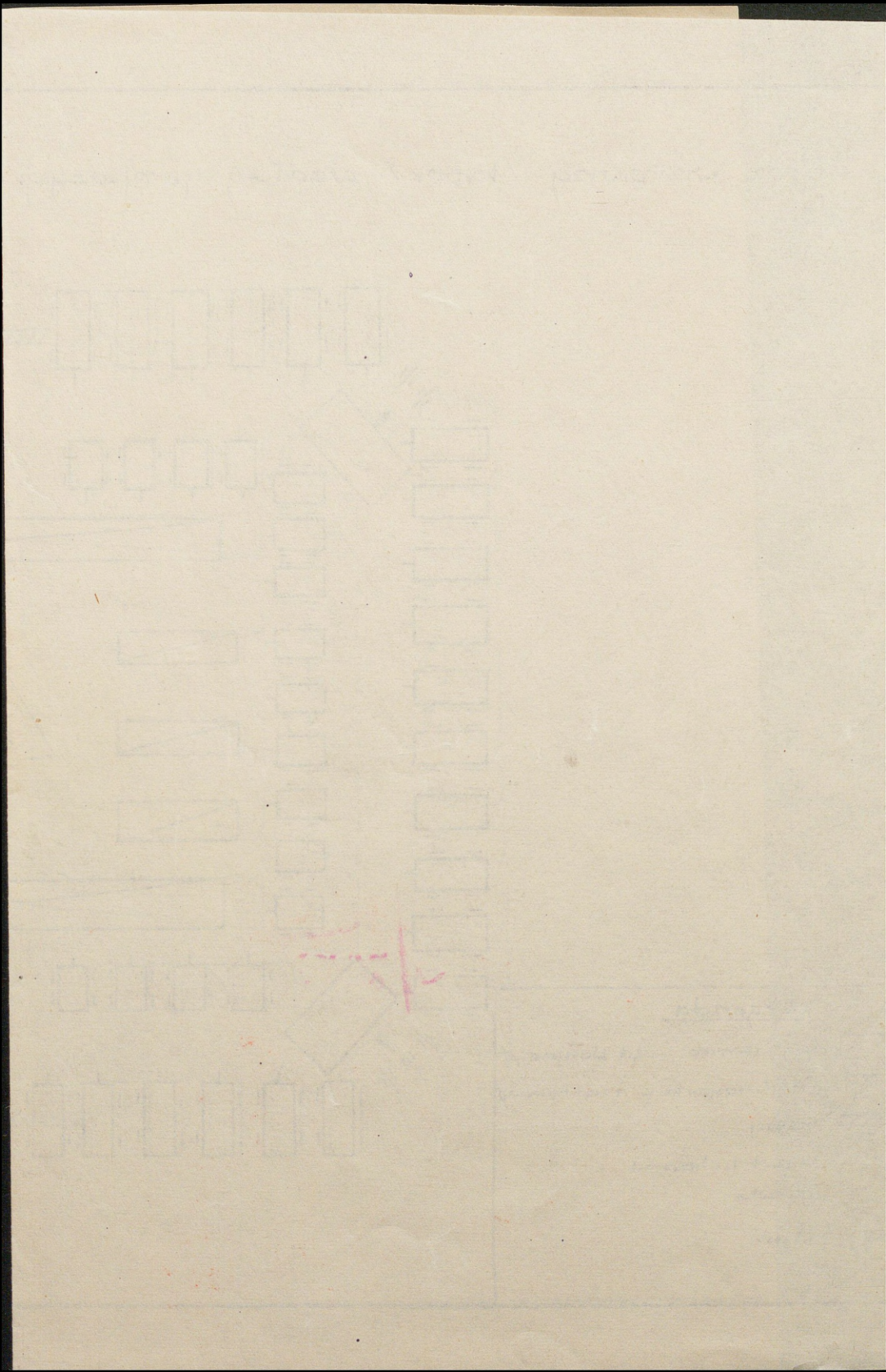
Obóz warowczy /tabor/ według propozycji Tarnowskiego

/szkic Nr 3/

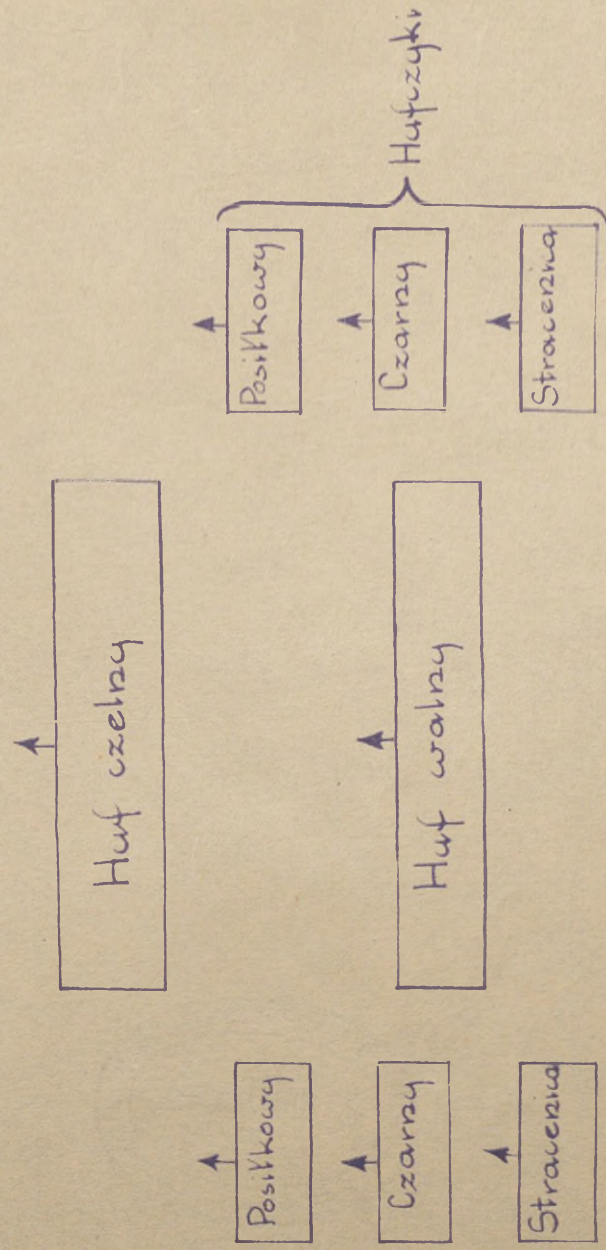
Legenda

- wozy taborowe /rzędy skrajne/
- wozy transportowe /rzędy wewnętrzne/
- bramki
- stanowisko kwatermistrza
- jadalnia
- jadalnia

Formy ugrupowań wojsk polskich proponowane przez Sarnieckiego
/ szkic Nr 4 /

A. Szyk jazdy - "stare urządzenie polskie."

B. Szyk wojsk polskich z włączeniem piechoty i artylerii

